

Fabriekskinderen : een bedde, maar niet om geld - J.J. Cremer

Gedateerd: 's Gravenhage, 23 februari 1863.

Het handschrift van Fabriekskinderen werd in 1982 geveild uit de collectie van verzamelaar H.W. Bosscha en werd in 1997 verworven door het Letterkundig Museum, waar zich ook enkele andere handschriften bevinden.

1e druk: Fabriekskinderen : een bedde, doch niet om geld. Arnhem : D.A. Thieme, 1863. 39 p.

2e druk in: Neerlandsch Bibliotheek, jrg. 3, no 1, 1866.

3e druk in: Romantische werken, deel 3. Leiden : D. Noothoven van Goor, 1878. p. 240-257.

4e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden : A.W. Sijthoff, ca. 1887. 6e druk. p. 272-288. In het hoofdstuk Gelegenheidsstukken opgenomen na de roman. Vijftig-cents-editie, no. 22.

5e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden : A.W. Sijthoff, ca. 1890. 7e druk. p. 272-288. In het hoofdstuk Gelegenheidsstukken opgenomen na de roman. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

6e druk in: Leidsche herdrukken, no. 35. Leiden: A. W. Sijthoff, [1906]. p. 3-19. Fabriekskinderen - Monte-Carlo – Naar omhoog – Wat vader Harmen vertelt – Het jawoord – Alles Wel – 'T lot in den kerkbuil – Thijs de smid.

7e druk: Fabriekskinderen : een bedde, doch niet om geld : voordracht : ingeleid en toegelicht door Henk Eijssens. Schoorl : Conserve, 1988. 51 p. ISBN 90-71380-42-4. Negentiende-eeuwreeks nr. 5. 1500 ex.

8e druk in: Kinderarbeid : J.J. Cremer en de Leidse fabriekskinderen : met een inleiding van Cor Smit en een hertaling van Korrie Koevaart. Leiden: Primavera press in samenwerking met Stiel, 2008. p. 52-78.

9e druk: Fabriekskinderen : vormgegeven door Natascha Frensch en samengesteld door Theo Knippenberg. Z. pl, Bulkboek, [2013]. Literaire klassieken – reeks voor de onderbouw.

10e druk: Het Leids Adres: 150 jaar maatschappelijk verantwoord ondernemen met bijdragen van Meta Knol, Lodewijk Asscher, Fred van Haasteren, Cor Smit, Niek-Jan van Kesteren, Lodewijk de Waal, J.J. Cremer. Leiden: uitgeverij, Grinkgo, [2013. 72 pagina's. ISBN 978-90-71256-28-8. Fabriekskinderen: p. 48-68.

11e druk: Fabriekskinderen : een bedde, doch niet om geld. Benthuizen : Astoria, [2019]. 39 p. Met aantekeningen. ISBN 978-94-91618-59-8.

12e druk: Fabriekskinderen. [Rotterdam: Mijnbestseller, 2021]. p. 5-28. 9789403641683. Gebundeld met Een woord aan mijn landgenoten en Openbare brief aan zijn excellentie den minister van binnenlandsche zaken (1870).

13e druk: Fabriekskinderen. Z.pl.: Saga Egmont, 2022. 40 p. ISBN 9788728433287.

Blijkens achterstaande annonce, zal de heer J. J. Cremer aanstaanden Zaterdag alhier eene voordragt houden in het gebouw *Diligentia*. Zijn wij wel ingelicht, dan zal de gevierde spreker ditmaal zijne hoorders niet op eene Betuwsche Novelle vergasten, maar een onderwerp behandelen dat, ingrijpende in een maatschappelijken toestand, in hooge mate de belangstelling waardig is.

Dagblad van Zuid Holland en s Gravenhage, 10 maart 1863:

proef voor rekening der gemeente te beheren. — Wij verwijzen onze lezers na het hierachter geplaatste vry uitvoerige verslag.

Heden morgen is het stoffelijk overschot van den graaf van Rechteren van Rosande alhier aan het Zaken aangekomen en onmiddellijk zeer stil en eenvoudig naar het familiegraf te Eikenduinen vervoerd. Rondom de groeve hadden zich de bloeiverwanten, waaronder ook de diep bedroefde vader van den overledene, de Minister van Buitenlandsche Zaken, de secretaris-generaal bij dat Departement, en een vijftigtal vrienden geschaard. De Wel-Ew. Heer G. E. van Kotsveld hield eene treffende rede aan het openende graf, welke een diepen indruk maakte op al de aanwezigen.

Op Vrijdag, den 6^{en} Maart is overleden te Leyden, na langzame verzwakking, zeer kalm, in den ouderdom van 84½ jaren de hooggeleerde heer Mr. Hendrik Willem Tjallingma, ridder der orde van den Nederl. Leeuw, lid van het voormalig Kon. Ned. Instituut en van vele andere geleerde in- en uitlandsche genootschappen, o. a. van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, van welke hij eerelid was. Hij was van den jare 1802—1803 als hoogerleeraar in de rechtsgeleerdheid werkzaam, en aan het Athenaeum te Deventer, van 1803—1811, in dezelfde betrekking aan de Hoogeschool te Franeker, van 1811 eindelijk tot 1848 werkelijk, en sedert rustend hoogerleeraar in dezelfde wetenschap aan de Leydsche Hoogeschool. Voorts beoefde hij tot de leermeesters van Z. K. H. den Erfprins van Oranje, nu Koning Willem III, toen deze onze Hoogeschool bezocht. Aan zijne veelzijdige kundigheden en talrijke geschriften, zoo in het hoofdvak zijner studien en als bijzonder ook in die van de geschiedkunde en letterkundige historie, zal gewis door anderen uitvoeriger hede gedaan worden. Bij zijne talrijke nog in leven zijnde leerlingen, vooral der Leydsche Hoogeschool — en mischien nog bij enkelen van vroegeren tijd — blijft gewisselijk de nagedachtenis van den waardigen overledene in dankbaar aandenken. In zijn langdurig leven had hij ook ruimschoots gelegenheid om in andere betrekkingen zoo in de kerk als in de maatschappij, nuttig te zijn, en maakte daarvan ook iverig gebruik. (Leydsche Ct.)

Bij den Hoogen Raad der Nederlanden werd heden behandeld de voorziening in cassatie ingesteld door L. van der Leek c. s., tegen een arrest van het Provinciaal Gerechtshof in Overijssel, in hooger beroep gewezen, waarbij zij zijn schuldig verklaard aan diefstal en wel ter zake van in de jaren 1861 en 1862 ten nadelen van de heeren Gebr. Jacobs, lakfabriekanten te Zwolle te hebben onttreemd een hoogst aanzienlijke hoeveelheid terpentijn, harst, olie, lak en vermissen, en deswege veroordeeld te worden tot vier jaren gevangenisstraf. Door de requiranten werden bij memorie ieder afzonderlijk verschillende cassatie-middelen aangegeven, terwijl voor een der requiranten door den advocaat Mr. Tak, bovendien nog zes middelen van cassatie werden voorgedragen. De heer adv.-gen. Mr. Römer zal den 24^{en} Maart e. k. conclusie nemen.

In deze zitting heeft genoemde heer adv.-gen. geconcludeerd tot verwijping der voorziening in cassatie ingesteld door E. Burgemeester, huisvrouw van W. Soestbergen c. s., tegen een arrest van het Hof in Utrecht, waarbij zij zijn schuldig verklaard aan laster en ieder veroordeeld tot vijftien dagen cellulaire gevangenisstraf en /25 boete. Uitspraak den 24^{en} Maart e. k.

De rechtbank alhier heeft heden J. G. v. Rijswijk, schuldig verklaard aan het zonder oepzet doen ontstaan van gevaar voor het deraileren van een spoorwagent en hem veroordeeld tot 1½ dagen gevangenisstraf. De persoon was gaan zitten op een slagboom, dienende tot afsluiting aan het station te Rijswijk, waardoor die slagboom is gebroken en op de rails gevallen, zonder dat de beklagde zich hieromtrent verder bekommerd heeft.

Gister hielden de leden der nieuwe Typo- en Topographische vereniging «De oprechte Broederkring» hun tweede vriendschappelijke bijeenkomst, waarin o. a. door eenige leden dichtstukken werden voorgedragen. Aangenaam werd wijde de avond doorgebracht onder het genoot van piano-spel van den heer J. Heijkoop, den 1^{en} secretaris. De uitvoering van de Potpourri National, waarin liederen, aan Koning en Vaderland gewijd, voorkwamen, werd door de leden eenparig meegezongen en verhoogde het genoot van dien avond.

Gister avond heeft pastoor Bernard alhier in de St. Theresia-kerk gepredikt. De toelof van belangstellenden was zeer groot.

Wij gelooven niet aan dusgenaamde universele talenten. Er waren wel immer, er zijn misschien nog reuzengestalten, krachtig genoeg om alles te omvatten, maar in elk geval, zij maken eene heele kleine minderheid uit, zelfs onder de erkende talenten. Ook aan 1 gebied der Koningen van den geslacht zijn, onze inzichten, grenzen gesteld, eigenaardige grenzen, waarbinnen te ophouden Koningen te zijn. Talent en individualiteit hangen te nauw samen, dan dat het talent levensvatbaarheid zou blijken te hebben, ook op dat gebied, waar de individualiteit zich niet t' huis gevoelt, en zich niet vrij beweegt. Als het genie zijnsprongen waagt, dan loopt het niet minder dan een alle-daagseh menschenkind gevaar om in de strongen verward te raken.

1 Deed ons ter wille van den gemienem Cremer leed, toen we het geuoec opvingen dat hij, voornemens zijnde eenijer eene letterkundige voordragt in Diligentia te houden, vier opbragst strekken zou ter leuging van de waterroepen aan den Veluwezoom, tevens zich voorstelde een maatschappelijk vraagstuk te bespreken, wat erger is, dat dit vraagstuk wel nauwe moest raken aan de politiek, omdat speciaal onze weleer «Hoogtevoozender» volksvertegenwoordigers door hem uitgenoodigd waren hem de eer van hunne tegenwoordigheid te willen gunnen. De heer Cremer vergeet het ons, maar we reesden een zijnsprong en waar we allerminst gaarne hem in de strongen verward zouden zien, schreden we gister avond naar Diligentia henen, niet heel gemoot of we nu heden wel van Cremer zoo «gestemd» zouden scheiden, als we menigmaal van hem henen waren gezaan.

Werd die vrees waarbaarheid? Neen, Cremer bewees de oude te zijn, en slaagde als van ouds, omdat hij geen oogenblik zijne individualiteit verloocheneude, geen schrede zettende buiten de grenzen, aan zijn eigenaardig talent gesteld, wegsloopte en meesloopte wie t' geluk hadden zijne Bede... maar niet om geld van zijne lippen te mogen opvangen. 1 Was duidelek zichtbaar, zijn vermoeden, zijne hope liever dat tal van «Hoogtevoozender», de eerste rijen in Diligentia zom inmenen, had hem niet kunnen verleiden om, zelfs, in zoo achtbaar geschep, enkele schreden te zetten op den glibberigen weg der politiek. De auteur, die in t' Pauwenverke» den hoogmoed en in de «Kniehorst» de gelidzucht, onlangs in zijn «Aon t' kleine rivierke» de luiheid geesdele, hij sprak in zijne «Bede, maar niet om geld» over «Kindermoord» over dien kindermoord, waarop de Code Penal — onder welks vigneer Nederland nog maar altijd leven moet — tot heden geen straf heeft gesteld.

En hij deed het goed, natuurlijk, hij welen meestertlijk. De woorden kwamen hem uit het hart en ze moeten tot het hart zijn ingegaan. Oordeelt zelfs, waar we ons wagen aan een vlugtig aperçu.

Hij begint met ons te schetsen t' Leijden van t' voorheen en t' Leijden van t' heden. Heeft hij zelf gevoeld, dat indien op zijn jweelje vlekjes worden aange troffen, die daár moeten worden gezocht? Waar een halve bekenenis hem over de lippen kwam, nemen wij die aan als eene volkomen vloedneming en volgen met hem op een kille, ijzige December-morgen, een drietaal kinderen, van wier ontvanken we getuig zijn geweest, uit een Leijdsche achterbuurt langs Hoogewoerd en Breestraat, naar een stoom-wollen-deken-fabriek, waar ze den kost verdienen, niet voor zich, — want een glazige aardappel met azijn door de week en mosterd op den dag des Heeren is geen «kost», — maar voor een luizen vader en een slordige moeder, die benevens sterven kost nog slechte genoten en walgelijke snoeprij, hoofdverrechten achten om te kunnen leven. Die wandeling en de woorden die ge opvraagt, wat ge tusschen die kinderen niet plaats grijpen, het feit,

dat een tienjarige achterblijft op de straat, en een twaalf- en veertienjarige ziekt naar de fabriek reppen; om, wanneer ze te laat moeten koozen, daár niet beboet en uit dien hoofde t' huis niet geranseld te worden, ze runt u een blik te werpen in het leven van «kleine menschen» die op een uitnemenden weg zijn om heel vroeg den dood of de misdaad in de armen te vallen. Dat is zeker, dat het in het graf of in de gevangenis ligt beter is, dan in die reusachtige fabriek, welke dorpel het tweetal weldra overschrijft. Meestertlijk schetste spr. dat niverheidspaleis. Wij, die zo meermalen zagen in Noordbrabant en Twente, menigmaal hebben ook wij ons afgevraagd, zoo als Cremer t' zich deed: of dat moorden op groote schaal, dat moorden naar ziel en lichamen, dan maar ongehinderd en ongestraft in een Christenland zou mogen voortduren? Aanschouwelijk, meer dan aanschouwelijk, ijsselijk waar, was die beschrijving; geen woord te veel, honderde woorden te weinig. Cremer gevoelt te diep, om, ter wille van het succes, niet andere gevoel te sparen. Hij doet t' ook als hij later, in den «schotfijf» met ons die kinderen weér huiswaarts vergezelt, als hij ons heen leidt naar den strooak van een stervend kind, alléén stervend, waar vader en moeder in de bestelde daar vlak bij, smorren onder den invloed van jener en zorgeloosheid; hij doet het, als hij u t' beeld toekent van slecht verzorgde, van geexploiteerde armoed. . . . Voor zulke Leijdsche armen is een middel tot broodwinning, voor de Leijdsche fabriekanten een taand in t' groote rad, dat den invloed der concurrentie verbrjeteleu moet.

1 Zijn donkere beelden, die de geniale spreker ons schetste, wier sombere gloed alleen voor eene wijle wordt afgewisseld door de helder lichtende figur van den student, die noble de coeur et noble de race, zich ontrent t' den elendigen knaap, dien hij na een «feest» (want mathesis-studeren, was het toch niet!) in den vroegen morgen huiswaarts keerende, op een stoep slapende vindt. Gedoogde onze ruimte het, zoo gasne zouden wij u ten deele doen genieten, wat wij genoten bij dit in elk opzigt geacheverde deel eener schets. . . . die t' om nog meer, dan om hare edele strekking verdient, dat ze naverteld wordt!

Cremer heeft aan zijn warm pleidooi ten behoore van de kinderen, die in de fabriek niet werken verzoond moeder, eene epiloog toegevoegd, waarin hij zijne Bede geformuleerd heeft. Hij had zijn goede redenen om onze «Hoogtevoozender» uit te noodigen hem te komen hooren. Van 's Lands wetgevers heeft hij niet veel gevraagd — zoo als die reeds in t' practische Engeland bestaat — een wet, waarbij de leeftijd wordt bepaald waarop, en de uren gedurende welke dergelijke Paris's der beschaving, opgroeiende, nog erger dan de dieren des velds — want die éten ten minste genoeg — zullen mogen werken. Hun heeft hij het geboden, dat ze iets doen moeten voor die kleinen. . . .

Hij had er reer toe. Er zijn Nederlandsche kinderen die nooit zomaar onoverwijs behoeven te genieten, die nooit middelbaar onderwijs zullen genieten, en toch ook toekomstige burgers van den Staat zijn. Hij heeft eere van de wijze waarop hij de algemeene aandacht vestigde op eene zaak, die Gode zij dank! ook reeds vóór hem ten ozenz toe menig wakker en welsprekend bestrijder heeft gevonden. Waar vele invloedrijken als aan zijne lippen hingen, daar hopen wij, dat voor hun oor zijne stem niet die eens roependen in de woestijn zal zijn geweest.

Voor hen, nog dit éne. Cremer heeft eene beedschone, algemeen geveerde vrouw, die strafeloos kindermoord op kindermoord pleegt, geplaatst tegenover eene van die vele rampzaligen, die misleid en verlaten, de hand slaan aan het leven van het kind der zonde, en de misdaad boeten met het brandmerk der maatschappij, die haar uistoot en voor vele jaren achter kerkmuren sluit. De geveerde en geveide, ongestrafte kindermoordenaar heeft hij «concurrentie». De groep is goed, ze maakte dan ook zichtbaar indruk. Toch achten wij ze niet ten volle waardig. Concurrentie is in ons oog de kindermoordenaar niet. Zij is alleen de uitvoerster van het vonnis, dat geveld wordt door de oppermagtigen, in onze materiele eere als aangehoelen despoot, die «verje hande!» heet. Zoogenaamde vrije handel, tot in zijn uiterste consequentie toegepast, moordt kinderen en menschen, moordt eindelijk elken Staat, waar, gelijk hier, voor t' geen het land uitvoert, niets wordt terug gegeven.

Ten slotte, wij danken Cremer voor zijne wakkere, in dubbelzinnig zijde poging. Moegt hij er goede vruchten van zien! Mogten «'s Lands vaderen» eindelijk eens iets gaan doen voor 's Lands kinderen. Niet alleen in de fabrieksteden schult de kwaal; ook ten platten lande verwoest die kinderlevens. Reeds vier jaren geleden waagde een ander Nederlandsch auteur in het tijdschrift de Lectuur voor de Huisamer, in eene schets, getiteld: «de schoenmaker van de Langstraat», eene poging ten behoeve van de kleinen, die in deze uitgestrekte streek, t' huis, onder het oog der ouders, door een ten behoeve van die ouders op den werkwinkel worden vermoord. Deze vraag togen om «verjeld onderwijs». Nog blijft hij zijne mening dat dit genesmiddel goed kan werken. . . . ook bij «fabrieks-kinderen»

GEWENTRAAD VAN 'S GRAVENHAGE.

Zitting van Maandag 9 Maart.

[Zie het begin in het Bijvoegsel.]

De heer VAN ZUIJLEN VAN NYVELT heeft het eerst het woord. Hij wijst uit op zijn gisterenavondse rapport aan de commissie tot het uitbrengen van rapport en als lid van het daerzijkel bestuur, behalve geweest met het uitbrengen van praavies. Vervolgens toont hij de oorzaak aan, waarom het rapport der commissie over het algemeen zoo binnen als buiten den Raad t' hyl heeft ondervonden, daarin hoofdzakelek bestonde, dat de tot dusver bestaande inriging als verlaten beschouwd werd en daarom door sedereu verbetering met welgevallen tegemoet gezien werd. Hij treedt in breedvoorige practische beschouwing, waarom hij blijft voorstaan het voorstel der Raadscommissie tot het exploiteren voor rekening van de gemeente. Spr. bestrijft het gevoelen, dat het hier zoude gelien een waagstuk voor de gemeente, omdat het Bathuis dan nog veel grooter waagstuk mag genoemd worden. Hierna deelt hij zijne bezwaren mede om mode te werken tot het verliezen van subsidie aan eene directeur. Spr. besprekt de drie ingekomen adressen, 1° dat van den ridder Hryssen van Kattmijcke e. v. wil hij beides bespreking laten, omdat alle de ondertekenaars bekend staan als voorstanders en habitua's van den schouwburg; hij hoopt alleen dat zij steeds hunne belangstelling zullen blijven aan den dag leggen. Doch van de beide andere adressen behooren de ondertekenaars tot den doftigen burgerstand, die thans door verschillende redenen verstoeken worden den schouwburg te bezoeken; hunne belangstelling stelt spr. op hoogen prijs en leidt hieruit af, hoe groot de algemeene belangstelling is. Spr. eindigt met te zeggen, dat het eigen beheren noodzakelijk is voor de gemeente.

De heer FRANCOIS zegt dat het meestdijkelijk in deze te spreken valt, omdat de vorige spr. zich heeft laten ontvallen: «zoo moet het gebeuren en anders niet.» Hij geloofst dat hem zulks ontvallen is uit overtuiging, maar zoo vast kan de overtuiging van den heer van Zuijnen niet zijn, als die evenzeer is van den spreker, maar tot een ongekend resultaat. Hij is bepaald tegen het voorstel der raadscommissie, niet alleen voor twee speeijaren, maar zelfs ook voor een geheel of half speeijjaar. Spr. bestrijft vooral het gevoelen der commissie, dat de gemeente beter beheeren kan dan partitieren; hij geloofst het tegendeel, omdat het bij een particulier geldt zijn eigen belang, zijn eigen beurs. Trots alle goede bedoelingen, allen ijver der commissie, blijft hij perzisteren dat het niet ligt op den weg van het gemeentebestuur om voor eigen bekeer te exploiteren. Hoe uit het schouwburglocaal te wren geprostitueerde vrouwen? die vraag zelt hij onmogelijk te beantwoorden: dit kan de gemeente evenmin als een ander.

Hij geloofst niet dat de vroegere ondernemers zoveel verloren hebben, anders hadden zij niet telkens en herhaaldelijk verzoekt de vergunning tot het bespeelen op nieuw te mogen hebben. Den slijner van dat geheim wenscht hij niet op te ligen, omdat hij geen genoegzaam vertrouwen daarin stelt, en aan het tooneel zijn zoovele geheimen verboden, bijv. de vrijbilletten, ook die stelling is buiten de waarheid, want die vrijbilletten leveren weér andere voorredien op. Hij beschouwt de onderneming van gemeentewege als eene kateerking en durf hij niet ondernemen.

De heer DE PINTO laat zich niet bevreesd maken voor algemeene phrasen, al veratten die ook soms waarheden. Spreker wederlegt het bezwaar, dat het niet op den weg der gemeente ligt om een schouwburg te beheren. Waarom is het gemeentebestuur dan logemesthouder, dit ligt nog minder op dien weg.

Spr. noemt den schouwburg een tak van industrie, die geen winsten afwerft. Daarom is de gemeente, die nu reeds zooveel daaraan ten koste legt, ver-

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

NRC, 11 maart 1863:

§ 5's **Gravenhage**, 9 Maart. Zaterdag avond werd ter stede door den heer J. J. **Cremer** eene voordragt gehouden die zeer de belangstelling verdiende, waarmede zij door een tal en uitgelezen publiek werd aangehoord.

Ditmaal vergastte de heer **Cremer** zijne hoorders en hoorders niet op een zijner treffelijke Betuwsche novellen, die op zulk een plastische wijze voor te dragen weet, neen, hij koos zich een gansch andere stoffe gekozen. Hij voerde ons naar de oude, eerwaardige Leyden en wees ons op eene wonde, welke die stad ontsiert, en niet alleen die stad, maar ons vaderland in het algemeen. **Cremer** deed ons op zijne eigenaardige wijze getuige zijn van het vreeselijke lot der kinderen, die in de katoen- en spinnereij-fabrieken werken. Arme schepsels, die meestal

nije ouders geld moeten verdienen en in ongezonde, heete lokalen van dertien tot vijftien uren daags den ceentoonig-tent verrigten, waardoor zij naar geest en ligchaam worden vermoord!

+ bekend, dat, terwijl er in andere Europesche rijken wetten bestaan, waarbij de werkuren in de fabrieken, vooral ook met het oog op de kinderen, geregeld zijn, dit in Nederland het geval niet is. In Engeland mogen de kinderen niet langer dan een bepaald aantal uren arbeiden en heeft de wetgever er voor gewaakt, dat zij scholen bezoeken. De wet beschermt daar die arme, weerlooze wezens, en tegen hunne ouders, en tegen de fabrikanten, die hen hier in ons vaderland op schandelijke wijze misbruiken. De verdierlijkste ouders behouwen hier straffeloos hunne kinderen als machines om geld te verdienen, terwijl de fabrikanten er niet meer om geven, — misschien wel minder — dan om de raderen hunner werktuigen. De goeden niet te na gesproken, zijn er onder de fabrikanten velen, die den moord, welken zij op de kinderen plegen, trachten te vergoelijken door te wijzen op de *Concurrentie*. Als de wet geen algemeen verbod uitvaardigt tegen het misbruik, zoo zeggen zij, dan zullen er altijd fabrikanten zijn, die dat misbruik plegen, en dan zouden zij, die de kinderen menschelijker behandelden, niet tegen die barbaren kunnen opwerken.

Wij laten dat beroep op de concurrentie voor hetgeen het is, maar hopen van harte dat eindelijk de Nederlandsche wetgever voor goed een einde zal maken aan de mishandeling der kinderen op de fabrieken, zoo als **Cremer** ons die op treffende wijze geschilderd heeft.

Hij had de ministers en de leden der tweede kamer uitgenoodigd, om zijne voordragt bij te wonen, en velen der laatste hadden aan die uitnoodiging gehoor gegeven. Mogt ook zij hen de indruk van het gehoorde levendig blijven, mogten zij die gelegenheid aangrijpen, om het kwaad te stuiten.

Hoe dikwijls bedroeven wij ons over het lot van negers en javanen. Laat ons niet vergeten dat er ook in onze eigene fabrieksteden dag aan dag, in den letterlijken zin kinderen van ons volk worden vermoord, en dat het een nationale pligt is eraan zoo spoedig mogelijk een einde te maken.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant, 11 maart 1863:

De ook bij ons bekende en gewaardeerde schrijver der Nieuwsche novellen, de geniale **Cremer**, die vooral ook door zijne voordragt aan zijne uit 't leven gegrepene schetsen gloed en leven bijzet, hield dezer dagen in Diligentia te 's Gravenhage eene lezing van geheel anderen aard, doch waardoor hij niet minder bijval verwierf.

In eene „Bede... maar niet om geld” schetste hij in losse maar scherpe trekken wat hij noemde „kindermoord,” zoo als ze straffeloos gepleegd wordt in fabrieksteden, waar de telgen van diep gezonken ouders vaak geëxploiteerd worden door dezen, en den tijd dien ze nog op schoolbanken behoorden door te brengen om bruikbare leden der groote maatschappij te worden, reeds moeten besteden aan een arbeid — vaak boven hunne krachten — om niet alleen eigen kost te winnen, maar ook de ouders in staat te stellen aan dien ellendigen kost, tot den prijs hunner geestelijke en lichamelijke verwaarloozing, jenever toe te voegen.

Spreker voerde zijne hoorders in gedachten naar zulk een gezin te Leyden, en besloot met eene krachtige opwekking tot de vele hooggeplaatsten, die zich onder zijn gehoor bevonden, om hun invloed te bezigen tot wettelijke voorziening ten deze. Moge die bede ingang vinden, en in Nederland of het voorbeeld van België gevolgd worden en eene wet den arbeid van kinderen in fabrieken regelen, of een verplicht volksonderwijs althans een goed deel van het hier gebrandmerkte kwaad voorkomen!

Provinciale Overijsselsche courant, 13 maart 1863:

— De heer **Cremer**, zoo gunstig bekend door zijne novellen, heeft te 's Hage eene lezing gehouden in Diligentia, hebbende tot onderwerp: *Bede, maar niet om geld.*

In eene meesterlijke voordragt heeft hij een pleidooi geleverd „ten behoeve der kinderen die in de fabrieken met werken worden vermoord.”

De heer **Cremer** had de ministers en leden der Tweede Kamer tot bijwoning dezer lezing uitgenoodigd.

Dagblad van Zuid Holland en s Gravenhage, 13 maart 1863:

...elfde spreekgestoelte, waarvan tot hertoe sprake werd op den avond van jl. Zaterdag ingenomen door den talentvollen en gevierden novellist, den heer J. J. **Cremer**, die zoo bij uitnemendheid de kunst verstaat van door zijne voordragt de hoorders mede te slepen en te boeien, die hij steeds in grooten getale rondom zich pleegt te vereenigen. Ook thans, ofschoon men wist geene Betuwache novelle te zullen hooren, had hij reden zich in zijne korte voorafpraak te verheugen over zijn talrijk auditorium, — ofschoon niet zóó talrijk als hij zou gewenscht hebben voor de slagtoffers der jongste overstromingen, voor wie de opbrengst van dezen avond was bestemd. Vooral was hem de tegenwoordigheid welkom van de „grootmagtige" wetgevers van den lande, — Ministers, leden van den Raad van State en van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Na deze inleiding schetste de begaafde spreker de akademiestad in onze nabijheid en wees, in bewimpelde vormen, op de schromelijke ziekte binnen hare muren: de kinderen die in de fabrieken werken. Maar hij zou de ziekte nader schetsen in eene eenvoudige, zeer eenvoudige novelle.

Het huisgezin van Zwartontwaakt op een Decembervorming ten zea ure. De moeder verlaat het bed en wekt hare drie kinderen, den veertienjarigen Evert, diens broeder Sander, tien jaren oud en hunne twaalfjarige zuster Saartje. Zij hebben, — slechts kort, want zij zijn eerst te middernacht ter ruste gegaan, — geslapen in dezelfde bedstede. Nog dommelen zij van den slaap; het arme Saartje droomt nog half van een wild beest dat haar grijpen wil; het is hare moeder die haar uit bed haalt en op den grond zet.

De kinderen zijn op weg naar de fabriek, Saartje vooruit. De koorts woelt haar door 't hoofdje, zij hunkert naar de fabriek, waar 't warm is. Evert trekt den tegensporrelenden

Sander aan de hand mede; deze hijt aan 't eind zijn broeder in de vingers, die hem los en op straat achterlaat.

Hierop volgde eene schikking der fabriek, eene beschrijving van het ratelen en knarsen der werktuigen in de weverij, van den arbeid der kinderen, — doorvlochten met eenige trekken uit het reeds bedorven karakter der kleinen.

Het tooneel verandert en de novellendichter maakt ons getuige van het ontwaken van den student, baron van Hoogenstad, op de kansap van een vriend, met wien hij tot laat in den nacht gerepeteerd (ook gejoeld?) heeft. Op weg naar zijne eigen kamer vindt hij den kleinen Sander op straat; neemt hem mede en legt den knaap, na hem zijne lompjes te hebben uitgetrokken, in zijn eigen bed ter ruste. De jongen ontwaakt en de student ondervraagt hem en ontdekt hoe de knaap niets weet: niets van God of godsdienst, niet eens waar de wol van daan komt die hij dagelijks behandelt. Nog vóór dat de knaap ontwaakt, heeft hij het onderwerp uitgesproken van een gesprek tusschen den student en zijne hospita. Deze vertegenwoordigt het volks-oordeel over de fabriek-kinderen: „rapaille is het!"

Andermaal zijn wij, thans in den nacht, in de woning van Zwart. De vader, die niets anders doet dan zich dronken drinken, — van 't geld dat zijne kinderen verdienen, — ronkt in zijn bed; zijne vrouw desgelijks. En intusschen ligt Saartje te jilen in eene heete koorts, vruchteloos smeekt zij om wat drukken; — niemand hoort haar, niemand staat haar bij waar zij sterft.

Treffend, vreeselijk was het tafereel, door **Cremer** opgehaugen van de maatschappelijke kwaal, welke oorzaken hij ten slotte overweegt. De concurrentie, betogde hij, is het aan wie de schuld moet worden geweten: concurrentie, de schoone, maar waanzinnige vrouw, die hare kinderen vermoordt. Kindermoord wordt gestraft; waarom dese niet?

Met een krachtig beroep op de „grootmagtige wetgever" dat zij bepalingen mogten maken, als in Engeland en in de Duitse Staten bestaan ter verstandige en menschevrije regeling van den arbeid der kinderen in de fabrieken, eindigde de spreker zijne boeiende voordragt.

Behoef ik nog te zeggen dat **Cremer's** stijl ook thans frisch en vloeiend was, dat zijne beelden troffen door hunne waarheid, dat hij menige geestige opmerking in zijne sombere schets wist te vlechten? Uit een letterkundig oogpunt beschouwd, mag deze nieuwe vrucht van zijn talent wel geslaagd genoemd worden, ofschoon het geheel wellicht uitvoeriger uitwerking zou vergen. Wel zag men kinderen uit de fabrieken, — de kinderen heeft men te weinig gezien. En ofschoon ik gaarne de kiescheheid erken en billijk, welke **Cremer** er toe geleid heeft om altijd en alleen maar — de concurrentie — niet den industrieel als de schuldige vo te stellen, — zoo acht ik het toch eene leerste dat hij niet met meer klem de gevallen heeft gewraakt, waarin bij hem, bij hem bovenal, de oorzaak van de kwaal te zoeken is, en dat waar van die mannen sprake was, zulks uitsluitend dezulken betrof, die zelve eene verbetering in den toestand wenschen en trachten te verkrijgen.

Waar geheimhouding wordt verlangd, zwijgt de Bode gaarne van de wijze, waarop door besloten vereenigingen in deze residentie kunst en letteren wordt beoefend, aan bevordering van den zin voor beiden wordt gearbeid. Waar de onmogelijkheid bestaat tot eenige mededeeling, loopt hij ook geen gevaar van indiscretieën te begaan. De mogelijkheid eenmaal gegeven, acht hij het tevens ook geene onbescheidenheid, met een enkel woord te gewagen van de uitvoering der gemengde zaagvereeniging *Con Amico*, onder directie van den heer l. Stortenbeker, op gisteren avond in de zaal *Diligentia*. Die uitvoering bewees op nieuw, welke uitnemende muzikale

Algemeen handelsblad, 31 maart 1863:

Voor eenigen tijd heeft onze bekende novellist, de Heer J. J. **Cremer**, te 's Gravenhage, eene voordragt gehouden, waarbij o. a. verscheidene autoriteiten op zijne uitnodiging aanwezig waren. Hij had die tegenwoordigheid gevraagd om eene bede te rigten tot onze landgenooten in het algemeen en tot de regering in het bijzonder. Voor dat hij die bede uitsprak, wierp hij een blik op Leyden, de oude academiestad. „De arme is krank", zeide hij. Ja, het hoofd is wel helder, zelfs klaarder dan voorheen; ja heur hart klopt wel even luide voor deugd en voor trouw als in de dagen harer jeugd, nogtans, gij ziet het wel hoe heur regter arm als verlamd daar ter nederligt."

„Minister";

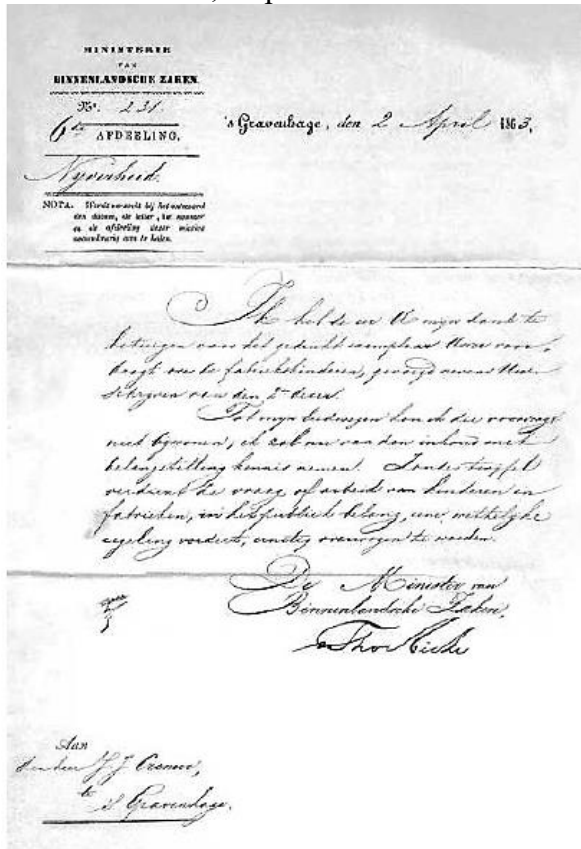
„Een deel van heur eelste sappen gingen over in onzuivere vochten, en die zich vormden tot eene afzigtelijke wonde; eene wonde, die hare krachten verteert, en welligt haar voert in het einde tot de slooping van haar glorierijk bestaan."

Het kwaad, waarop de spreker wees en waarvan hij zoo ernstige gevolgen dachtte, was de langdurige arbeid, die in vele fabrieken wordt gevorderd van jeugdige kinderen en hunne ontwikkeling zoowel lichamelijk als geestelijk tegenhoudt, hunne gezondheid reeds in de eerste levensjaren knakt en dikwijls hun levensdraad, naauwelijks aangevangen, afbreekt. In eenige tafereelen schetste de spreker in treffende kleuren en met het talent, dat hem eigen is, het lijden dezer kinderen en, de luiheid en hebbacht van vele ouders, die daardoor doof blijven voor de jammerklagen van hen, wier beschermers zij moesten zijn. Het was voor die wonde, tegen dit kwaad, dat de spreker van zijne landgenooten en van den staat hulpen en artsenij smeekte. Zijne stem is niet de eerste, maar zeker ook niet de minst indrukwekkende, die zich voor eene regeling en beteugeling van den fabriekarbeid van kinderen deed hooren en het zal gewis velen genoegen doen te vernemen, dat hetgeen te 's Hage door den Heer **Cremer** werd gesproken, onlangs bij den boekhandelaar D. A. Thieme, te Arnhem, onder den titel: *Fabriekskinderen* het licht heeft gezien. Het moge waar zijn, dat de novellist de wonde te afzigtelijk en het kwaad met te donkere kleuren heeft geschetst, zijn werk zal niettemin onze landgenooten en de regering aansporen, om hunne aandacht aan dit belangrijke, maar te gelijk hoogst moeilijke vraagstuk te wijden.

Rotterdamsche courant, 2 april 1863:

D. A. THIEME, te Arnhem, heeft uitgegeven:
FABRIEKSKINDEREN.
Een Bede, doch niet om Geld,
VAN
J. J. CREMER.
Prijs 50 Cents.

Brief Thorbecke, 2 april 1863:

Brief van J.R. Thorbecke, de minister van Binnenlandse Zaken, aan J.J. Cremer, 2 april 1863. (Letterkundig Museum.)

Leydsche courant, 3 april 1863:

— Bij den boekhandelaar D. A. Thieme te Arnhem is verschenen: *Fabriekskinderen, een bede, doch niet om geld*, van J. J. Cremer. (Zie advertentie.) Het is eene voordragt, door den gevierden schrijver onlangs te 's Gravenhage voor een aanzienlijk publiek gehouden, waarbij hij zich ten doel stelde in eenige trekken den toestand te schilderen der kinderen, die in fabrieken, in het bijzonder hier ter stede, werken en aan te dringen op het vaststellen van wettelijke bepalingen op hunnen arbeid. De schrijver zegt in zijne inleiding, dat men dat woord van hem heeft begeerd. Met waardering van het talent des schrijvers, waarvan men ook in dit stukje wederom de treffendste blijken ontmoet, en zonder te willen ontveinzen, dat er in de zaak door hem aangewezen hier en elders misbruiken plaats hebben, die dringend verbetering eischen, meenen wij echter, dat de schets door hem geleverd wat sterk gekleurd, wat overdreven is, en dat hij daardoor aanleiding geeft om zijnen lezers een minder juist, ten minste onvolkomen denkbeeld van de zaak te geven. Wel zegt de schrijver, dat hij slechts in flauwe trekken wedergaf, wat hij zelf gezien of gehoord heeft of door ooggetuigen heeft vernomen, maar wij vertrouwen, dat hij dan ook alleen de zwarte zijde heeft gezien en geen oog heeft gehad voor de lichtpunten, die zich hier en daar opdoen, en die men, wil men onpartijdig zijn, niet onopgemerkt mag laten. Ook de schilderij: het onderpaar, door den heer Cremer handelende en sprekende ingevoerd, is voor de menscheit zoo vernederend, dat wij haast zouden zeggen: zoo zijn er niet; doch wij willen hem daarin niet te hard vallen. Wij keuren het echter niet af, dat de heer Cremer de aandacht op de zaak heeft gevestigd, maar hij had daarbij wel gedachtig mogen zijn aan het: *surtout pas trop de zèle*. Voorzeker zal het werkje, met het oog op het onderwerp, hier ter stede eenen gereeden afrek vinden; gelijk in zijne meeste lettervruchten weet de heer Cremer ook hier de aandacht te boeien en de belangstelling zijner lezers tot aan het einde toe in klimmende mate bezig te houden.

NRC, 4 april 1863:

Onze vaderlandsche novellenschrijver J. J. Cremer heeft thans de reeks zijner lettervruchten vermeerderd met een werkje, getiteld *Fabriekskinderen* (uitgave van D. A. Thieme, te Arnhem). De strekking daarvan heeft hij op den titel uitgedrukt in het woord „bede,” met de bijvoeging: „maar niet om geld.” Wat hij verlangt, is dat er eene wet in het leven moge worden geroepen, ter verbetering van het lot der ongelukkige klein- >, die in zoo menige fabriekzaal, dag aan dag, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, gedoemd zijn tot een eentonigen arbeid, die alle levensgeesten verstompt en alle lichaamskrachten reeds in die ontwikkelingsjaren ondermijnt en sloopt, en dat alles meestentijds op aandrang hunner ouders, die in hunne jeugd ook zoo zijn opgevoed en bovendien, door nood gedrongen, langs dien weg het schrale weekloon met eenige stuivers moeten zoeken te vermeerderen. De schets die hij daarvan levert, moge wat sterk gekleurd schijnen, wie met de zaak bekend is, zal daarom toch gaarne erkennen, dat er zeer veel waarheid in ligt opgesloten en dat de schrijver geene hersenschim najaagt met de aandacht er op te vestigen.

Twentsche courant, 4 april 1863:

Voor eenigen tijd heeft onze bekende novellist, de Heer J. J. **Cremer**, te 's Gravenhage, eene voordragt gehouden, waarbij o. a. verscheidene autoriteiten op zijne uitnoodiging aanwezig waren. Hij had die tegenwoordigheid gevraagd om eene bede te rigten tot onze landgenooten in het algemeen en tot de regering in het bijzonder. Voor dat hij die bede uitsprak, wierp hij een blik op Leyden, de oude academiestad. De arme is krank", zeide hij. Ja, het hoofd is wel helder, zelfs klaarder dan voorheen; ja heur hart klopt wel even luide voor deugd en voor trouw als in de dagen harer jeugd, nogtans, gij ziet het wé hoe heur rogtter arm als verlamd daar ter nederligt."

»Luister";

»Een deel van heur eêlste sappen gingen over in onzuivere vochten, en vochten, die zich vormden tot eene afzigtelijke wonde; eene wonde, die hare krachten verteert, en welligt haar voert in het einde tot de slooping van haar glorierijk bestaan."

Het kwaad, waarop de spreker wees en waarvan hij zoo ernstige gevolgen duchtte, was de langdu-

re arbeid, die in vele fabrieken wordt gevorderd en jeugdige kinderen en hunne ontwikkeling zoowel lichamelijk als geestelijk tegenhoudt, hunne gezondheid reeds in de eerste levensjaren knakt en kwijts hun levensdraad, naauwelijks aangevangen, breekt. In eenige tafereelen schetste de spreker treffende kleuren en met het talent, dat hem eigen is, het lijden dezer kinderen en de luiheid en hebzucht van vele ouders, die daardoor doof blijven voor de jammerklagten van hen, wier beschermers zij moesten zijn. Het was voor die wonde, tegen dit kwaad, dat de spreker van zijne landgenooten en van den staat hulp en artseneij smeekte. Zijne stem is niet de eerste, maar zeker ook niet de minst indrukwekkende, die zich voor eene reueling en beteugeling van den fabriek arbeid van kinderen deed hooren en het zal gewis velen genoeg doen te vernemen, dat hetgeen te 's Hage door den Heer **Cremer** werd gesproken, onlangs bij den boekhandelaar D. A. Thieme te Arnhem, onder den titel: *Fabriekskinderen* het licht heeft gezien. Het moge waar zijn, dat de novellist de wonde te afzigtelijk en het kwaad met te donkere kleuren heeft geschetst, zijn werk zal niettemin onze landgenooten en de regering aansporen, om hunne aandacht aan dit belangrijke, maar te gelijk hoogst moeilijke vraagstuk te wijden. H. B.

Algemeen handelsblad, 6 april 1863:

Aan de Redactie!

In uw geëerd Blad van den 31sten Maart l.l. las ik eene aankondiging van mijn onlangs in 't licht verschenen werkje, getiteld: *Fabriekskinderen. Eene bede, doch niet om Geld*, naar aanleiding waarvan ik u beleefdelijk verzoek onderstaande regelen zoo spoedig mogelijk onder uwe rubriek Correspondentie te willen doen opnemen.

Het is m. i. een even groote dwaasheid wanneer de belletrist de wapens opvat tegen de uitspraken der kritiek, als dat hij zich door een uitbundigen lof zou laten in slaap wiegen; blaam en lof heeft hij te wege opdat hij er verder zijn voordeel mee doe. Ik wijk dan ook geenszins van mijne stelregels af, wanneer ik protest aanteeken tegen het begin der laatste alinea van de genoemde aankondiging, een protest ten volle gewettigd, dewijl het de waarheid moet verdedigen, de vreeselijkste waarheid in het belang van duizende ongelukkige kinderen. En dat protest het moet gehoord worden, gehoord door allen die na het lezen der *„Fabriekskinderen”* met de onderstelling van uw geëerden aankondiger zouden instemmen, dat door mij *„de wonde te afzigtelijk, en het kwaad met te donkere kleuren”* geschetst is.

Neen! is er ééne aanmerking gegrond die er tegen mijn *Bede* (ik spreek niet van haar kunstvorm) kan worden ingebracht, dan zou het deze zijn, dat de wonde niet afzigtelijk genoeg, dat het kwaad niet te zwakke verwen gemaakt werd.

En nogthans, men verdenkt mij van overdrijving!

Maar, dat *mag* de aankondiger niet, al pleit het voor zijn edel hart — hij mag het niet, waar hij in gebreke bleef te onderzoeken, zoo als ik het gedaan heb.

En nu ik herhaal het: waarheid, niets dan waarheid ligt aan mijn schrijven ten grondslag, *waarheid*, ofschoon ook niet in haar afzigtelijkste naaktheid. En de bewijzen er voor zij zijn niet verre.

Geloof gij mij niet, welnu bezoekt de Leidsche fabrieken, riep ik der regering en der volksvertegenwoordiging toe. Gaat en ziet! roep ik nog eens tot allen die niet gelooven aan den moord die er gepleegd wordt aan die rampzalige kinderen. En, hebt gij geen lust of geen tijd tot dat onderzoek, welnu, let dan op dat request van de *dertig* Leidsche fabriekanten. Zij, zij zelfs hebben reeds mijn smeekbrief onderteekend en vragen om eene betere toekomst voor die armen, al kan het niet anders of eene wettelijke beteugeling van het kwaad moet voor hen, in den aanvang althans, met moeite en opofferingen gepaard gaan; moeite en opofferingen, die echter al spoedig der Nederl. industrie ten zegen zullen zijn.

En, blijft er nog wantrouwen overig, ongeloovigen, werpt dan een blik in het Maart-Nommer van de *Gids*. Een man rijkelijk toegerust met wetenschap en talent, een man, wiens hart luide klopt voor onzieldijke philanthropie, hij schreef in dat Nummer een hoogst gewichtig, maar ijzingwekkend verhaal. *In 't Gooi*, is dat stuk van Dr. S. Sr. Coronel getiteld. Leest dan, leest dan, goëdhartige twijfelaars! De Novellenschrijver treedt gaarne op den achtergrond, nu hij zijne zending volbragt; hij was de boodschapper slechts van het lijden der arme fabriekplaats en hare zusters; maar de waker, die met een onvermoeid geduld en met rusteloozen ijver toefde aan het krankbed der lijdenden; hij zal u *meer* zeggen, hij zal u overvloediger onderrigten, en, dat God zijn werk moge zegenen tot heil onzer arme, diep ellendige natuurgenoeten, dat is de vurige bede van Uw Dv.

Dit protest mag, desverkiezende, volgaarne door andere Bladen worden overgenomen.

's GRAVENHAGE, April 1863.

J. J. CREMER.

[Wij hebben niet willen weigeren hetbovenstaande stuk op te nemen, ofschoon wij het niet met den schrijver eens zijn en onze vroeger geuite meening daardoor niet is gewijzigd. Gaarne willen wij gelooven dat de feiten, welke schrijver vermeldt, werkelijk hebben plaats gehad, maar dit verhardt ons niet zijne schetsen wat donker gekleurd te blijven noemen. Wij doen dit te eer, omdat de schrijver eene wettelijke regeling wil uitlokken en dus niet eene uitzondering heeft willen schetsen, die zoodanige beperking der vrijheid niet zou rechtvaardigen, maar blijkbaar de bedoeling had een denkbeeld te geven van den toestand, zoo als die vrij algemeen in onze fabriekplaatsen wordt gevonden. RED.]

Rotterdamsche courant, 6 april 1863:

Boekaankondiging.

Maskten wij in onze Courant van 12 maart laatstleden loffelijk gewag van eene voordragt, eenige dagen vroeger door onzen genialen Novellenschrijver **Cremer**, voor een zeer aanzienlijk gehoor, in Dilligentia te 's Gravenhage gehouden, algemeen welkom zal het gewis zijn dat ook de groote publiek in staat gesteld is met den inhoud dier voordragt bekend te worden, thans, onder den titel *Fabriekskinderen*. Een bede, doch niet om geld, van **J. J. Cremer**, bij den boekhandelaar D. A. Thieme te Arnhem in het licht verschenen en op keurige wijze uitgevoerd.

Aandoenlijk is de levendige schildering, ons in dit verhaal van den toestand der ongelukkige kinderen uit een armelijk en diep verwaarloosd gezin gegeven, die vroeg in den morgen van een kouden decemberdag naar de fabriek gedreven worden, waar zij dertien tot vijftien daags, in een klein bestek, somtijds onder ruwe bejegening en door verregende en besmettende zedeloosheid omringd, naar ziel en ligchaam vermoord worden, om het schamel brood, en soms ook nog den verderfelijken drank, voor luie en ontzenuwde ouders te verdienen. Boeiend is het beeld van den aanzienlijken en edelaardigen student geschetst, die zich het lot van een dezer kinderen aantrekt; hartverscheurend het tafereel van het sterven van een ander dier kinderen; krachtig de spraakwending tot de vrije concurrentie, wier naam tot zoo veel kwaads wordt misbruikt; dringend en krachtig de smeekbede om een redmiddel voor zoo vele duizende diep beklagenswaardige kinderen in onze fabrieksteden. Die bede, wij zeiden het reeds vroeger, strekt tot verkrijging van eene wet tot regeling en beperking van het getal der werkuren van kinderen in onze fabrieken, en tot het hun verschaffen van onderwijs, door hetwelk een en ander ook de industrie zelf zou bevoordeeld worden, die, gelijk de ervaring elders leert, door te veelvuldigen arbeid benadeeld wordt.

Tekst

Leeuwarder courant, 28 april 1863:

BOEK AANKONDIGING.

DE FABRIEKSKINDEREN, eene bede maar niet om geld.

In de laatste dagen werd door den begaafden en als zoodanig ook bekenden schrijver, den heer **J. J. Cremer** te 's Hage, eene voorlezing gehouden, welke door Z. M. den Koning, alsmede door de meeste leden der Wetgevende Magt werd bijgewoond.

De talrijke opkomst van zoovele hooggeplaatste personen getuigde van de goede verwachting, waarmede de geëerde spreker ontvangen werd, en deze verwachting werd geenszins teleurgesteld.

De heer C. had tot onderwerp gekozen eene schets uit eene onzer fabrieksteden, welke sedert door den druk is verkrijgbaar gesteld, onder den bovengenoemden titel.

De treurige mededeelingen, vooral omtrent den toestand dier arme fabriekskinderen, zouden overdreven schijnen, indien de schrijver er van niet met allen nadruk en overtuigend bewees dat hij waarheid, hoe hard die ook mogt klinken, hoe onwaarschijnlijk die mogt zijn, bij deze gelegenheid op den voorgrond had gesteld. Die bede om bijstand, daar zoo welsprekend, zoo ernstig gehoord, die schets van het leven en lijden van die arme hulpbehoevende schepselen, welke waarlijk met geld alleen niet te helpen zijn, moet bepaald een goeden indruk hebben achtergelaten en kan niet zonder gunstige uitwerking blijven.

Met het meeste genoegen heb ik dat boekje gelezen en herlezen, het evenwel steeds meer en meer betreurende, dat in ons overigens zoo rijk gezegend Vaderland stemmen moesten klagen over aan eigene bewoners gepleegd onrecht.

Mij dunkt het kan niet anders of in het hart van ieder, welke deze rede, die zulk eene dringende bede bevat, leest, moet zij weerklank vinden, en het is die overtuiging, welke mij aanspoort de vele lezers van deze courant op genoemd werkje, dat voor eenige stuivers bij elken boekhandelaar verkrijgbaar moet zijn, attent te maken.

Niemand zal het werkje onvoldaan en ongetroffen ter zijde leggen; aan

ieder zal het blijken, dat waarachtige menschenliefde den gevierden novellendichter bezielde, toen hij op deze wijze tot eene zoo aanzienlijke vergadering sprak en de regten van duizende, nu verongelijkte fabriekskinderen, zoo krachtig verdedigde.

Hoogst wenschelijk blijft het, dat die taal niet te vergeefs zij gehoord, maar gunstige verandering in het lot van zoovele onzer arme natuur- en landgenooten te weeg brenge.

S.

Opregte Haarlemsche courant, 8 mei 1863:

FABRIEKSKINDEREN.

Bij de **ERVEN LOOSJES**, Boekhandelaars, te Haarlem, is verschenen:

De Gezondheidsleer, toegepast op de fabrieknijverheid. Een handboek voor Industriëlen, Genees- en Staathuishoudkundigen, door Dr. S. SR. CORONEL.

De lezers van het belangrijke werkje van den Heer **J. J. CREMER**, DE FABRIEKSKINDEREN, worden aandachtig gemaakt op bovengenoemde uitgave, waarin op meer wetenschappelijke en statistieke wijze deze hoogst belangrijke aangelegenheid is onderzocht.

Middelburgsche courant, 12 mei 1863:

BOEKBESCHOUWING.

Fabriekskinderen. Eene bede, doch niet om geld,
van J. J. Cremer. Te Arnhem bij D. A.
Thieme, 1863.

Soms is een ernstig, luidklinkend, opzienbarend woord noodig om de oogen der natie te openen voor gruwelen in haar midden geschiedende, waarvan velen onder haar ter naauwernood een denkbeeld hadden. Niet ieder heeft tijd, lust of gelegenheid om te lezen al wat er in dit of dat tijdschrift over het fabriekwezen in Nederland werd geschreven. Niet ieder kan gelijktijdig van alles zich op de hoogte stellen. — Eere daarom dr. S. Sr. Coronel voor zijn doorwrochte, met zaakkennis en gemoed geschreven, pleitrede in „De gids” (maart- en aprilnummer van dit jaar), Eere niet minder den novelleudichter J. J. Cremer voor zijn warm hartvermurwend woord in bovengemelde „Bede” ten gunste van neêrlands fabriekskinderen uitgebragt!

Fabriekskinderen! rampzalige klasse van wezentjes! arme, vroegtijdig naar ziel en ligchaam verstompte, ontzenuwde, uitgemergelde schepseltjes, die vaak voor de luheid en het dierlijk egoïsme der ouders moeten boeten! die armelijk gekleed, ellendig gevoed, 13 — 14 — 15 uren daags moeten werken, soms staande werken in een klein bestek, terwijl de vader zich een roes drinkt of zijn dag met niets doen verbeuzelt, en dus zijne schapen van kinderen voor zich den kost laat verdienen.

„Gij zoudt zweren dat het uwe natuurgenoten waren, ewzens van gelijken aanleg, met de zelfde behoeften als gij; maar gij bedriegt u, zie slechts hoe ze wielen en keeren: negen duizend malen op den langen dag voortgejaagd door den werkmán die — grootsch als zijn oorsprong doch gesard door zijn duivel — steeds woedender brult: voort raderen, voort!”

Die werkmán is de fabriek, de stoomfabriek, en die schepseltjes, akelig kleine en arme oude mannetjes en vrouwtjes, met bleeke uitgeteerde gezichtjes en holle flukkerende oogjes. Zij gaan onophoudelijk voorbij uw aangezicht heen, in de stra-

zij groeijen op, zij teren weg, zij lijden en sterven als 't ware voor uwen voet en, niemand steekt de hand naar hen uit, niemand ontfermt zich over hen, niemand, en dit is het ergste, het wreedste van de zaak, niemand kan, zoo lang alles geregeld blijft als het is, ze helpen. Want men werpe niet voorbarig alle schuld op de fabriekanten: ook deze zijn onvermogend. Er zijn er genoeg wier harte meedogend klopt voor de armen. Maar, willen ze den vinger uitsteken om te helpen, aanstonds staat daar de onverbiddelijke KONKURRENTIE, de vrije, met dreigend opgeheven vingeren waarschuwt hen niets aan de werkuren te veranderen, tenzij — z. j. zich zelfs den ondergang willen bereiden.

Ziedaar voorwaar eene ijzingwekkende gedachte, een verpletterend alternatief.

Wij juichen dan ook de poging van den heer **Cremer** van harte toe en zeggen hem dank voor zijn sprekend, vlammend tableau, waarin hij — het ontstond op verzoek van eenige Leidsche fabriekanten zelve — de aandacht van 's lands regering en ook van het algemeen, op dit betreuenswaardig feit heeft gevestigd.

Wel hadden wij, uit een aesthetisch oogpunt bezien, de schikking en inkleeding hier en daar anders gewenscht. Vooral de episode van den student, baron Willem van Hogenstad, achten wij een zeer ongelukkige greep. Zij werpt zulk een waas van onnatuurlijkheid over de voorstelling. En dit is te meer te bejammeren omdat die voorstelling in de hoofdzaak — wat ook het Handelsblad er tegen moge inbrengen — waarlijk niet overdreven of te sterk gekleurd is. Door vele bevoegde der zake hoogst kundige personen werd ons veeleer ten sterkste het tegendeel verzekerd.

Het lot van Leidens fabriekskinderen, en helaas niet van de leidsche alleen, schreeuwt werkelijk ten hemel.

„Aan uwe en mijne kleederen (**Cremer** bl. 39) waarvan de handjes dier kleinen werkten, kleven droppelen bloeds der arme in Nederland (naar ziel en ligchaam beide) vermoorde fabriekskinderen.”

Wat is hieraan te doen? **Cremer** wil dat men zich wende tot 's lands regering en stelt zich daarvan blijkbaar zeer veel verbetering voor. Wel zijn in onze vermaaten vermaaten

lijk niet overdreven of te sterk gekleurd is. Door vele bevoegde der zake hoogst kundige personen werd ons veeleer ten sterkste het tegendeel verzekerd.

Het lot van Leidens fabriekskinderen, en helaas niet van de leidsche alleen, schreeuwt werkelijk ten hemel.

„Aan uwe en mijne kleederen (Cremer bl. 39) waarvan de handjes dier kleinen werkten, kleven droppelen bloeds der arme in Nederland (naar ziel en ligchaam beide) vermoorde fabriekskinderen.”

Wat is hieraan te doen? Cremer wil dat men zich wende tot 's lands regering en stelt zich daarvan blijkbaar zeer veel verbetering voor. Wij zijn in onze verwachting gematigder. Oeh! Wetten wat zijn zij dikwijls gebrekkig in de toepassing! Maar toch zij kunnen ten goede medewerken. Opwerkelijk en verblijdend is het in elk geval dat bereids te Leiden een dertigtal fabrikanten bezig zijn een adres op te stellen, het verzoek inhoudende dat een wet tot beperking der werken worde ingediend: een blijk voorwaar dat vele fabriekseigenaars van het groot gewigt der zaak en hunne eigene verantwoordelijkheid doordrongen, daartoe de hand, en tot vermindering der ellende, willen in een slaan.

Mogt zoodanige wet eens werkelijk tot stand komen er zou dan althans ook aan meer geregeld en vooral meer vruchtbaarschoolgaan kunnen worden gedacht. Men zou dan alligt ook gaandeweg de hand der bescherming en beschaving verder naar hen kunnen uitsteken (gebruik makende van de uitstekende wenken door dr. Coronel dienaangaande in zijn straks aangehaalde opstel gegeven) en alzoo de voldoening smaken van lieverlede deze diep ongelukkige wezens aan de maatschappij, waarvan zij nu in werkelijkheid „de verstootelingen” zijn, en aan zich zelve terug te geven.

Nieuw dagblad van s Gravenhage, 4 november 1863:

Gaarne vernam men de gedachten des Ministers omtrent het maken van bepalingen wegens den arbeid van kinderen in fabrieken. Al mogt ook in de deswege uitgekomen geschriften van de heeren Cremer en Coronel eenige overdrijving heerschen, er bestaat hier een diep ingrijpend maatschappelijk kwaad, dat zooveel mogelijk moet worden tegengegaan.

Arnhemsche Courant, 20 december 1866:

D. A. THIEME, te *Arnhem*, verzond
Afl. 1 van:

NEERLANDS BIBLIOTHEEK.
OORSPRONKELIJKE ROMANS, SCHE-
TSEN EN NOVELLEN
VAN
HEDENDAAGSCHE AUTEURS,
OP NIEUW UITGEGEVEN
door **J. P. DE KEYSER.**
Derde Jaargang.

INHOUD VAN AFLEVERING I.
Mevr. *A. L. G. Bosboom-Toussaint*,
Eene scherts van Filips II. — *Lublink
Weddik's*, Mozaiek. — *J. J. Cremer*,
Fabriekskinderen. — *De Oude Heer
Smits*, Oude vrijsters. — *Lodewijk
Mulder*, Over het een en ander dat
de dichters schrijven, en poëzij. —
Lublink Weddik's Mozaiek. — *Ber-
nard ter Haar*, Bij de wederverschij-
ning der Cholera.

Nieuwe Rotterdamsche courant, 1 januari 1867:

Afl. 1 van:

Neêrlands Bibliotheek.
Oorspronkelijke Romans, Schetsen en Novellen
VAN
HEDENDAAGSCHE AUTEURS,
OP NIEUW UITGEGEVEN
DOOR
J. P. DE KEYSER.
Derde Jaargang.

INHOUD VAN AFLEVERING I.
Mevr. *A. L. G. Bosboom-Toussaint*,
Eene scherts van Filips II. — *Lublink
Weddik's* Mozaiek. — *J. J. Cremer*,
Fabriekskinderen. — *De Oude Heer
Smits*, Oude vrijsters. — *Lodewijk
Mulder*, Over het een en ander dat
de dichters schrijven, en poëzij. —
Lublink Weddik's Mozaiek. — *Ber-
nard ter Haar*, Bij de wederverschij-
ning der Cholera.

Utrechtsche Provinciale en stadscourant, 29 oktober 1867:

anes staat de Chinese maai, waarafter jury en kommissie zoo eigendunkelijk kunnen en zullen handeien, als we van dergelijke lichamen ons mogen voorstellen.

Met uitzondering van de kommissie, die sedert jaren benoemd is, tot onderzoek van den toestand der kinderen, die in de fabrieken arbeiden: — want deze kommissie heeft nog *niets* gdaan — dan reis-en verblijfkosten gemaakt.

De leden der 2. Kamer vragen dan ook met grond in een der voorloopige verslagen: hoever die kommissie met haren arbeid gevorderd is.

De eenige, die voor de beklagenswaardige fabriekskinderen iets wezenlijk goeds gedaan heeft, is ontegenzeggelijk **Cremer** met zijn treffend boekske. Hij moge door zijne verkeerde opvatting der konkurrentie bewijzen, dat de staathuishoudkunde hem slechts bij naam bekend is, de strekking van 't boekje is nobel en het doel volkomen bereikt. Had men verder de zaak *zonder kommissie* kunnen uitvoeren, dan zou 't lot der arme kinderen misschien reeds lang verbeterd zijn.

Het vaderland, 3 januari 1870:

Kamers zou geschreven worden dat zij het met dezen spreker eens waren.

Naderhand was er nog een volksvergadering gehouden, die ook met de zienswijze van den heer Wagener overeenstemde. De Gemeenteraad had het voorgesteld, de deputatie van Gent had het verdedigd, het werkvolk had het als nuttig en noodzakelijk erkend, en echter werd het wetsontwerp in de Kamer ter zijde geschoven. Dit alles uit eerbied voor het vaderlijk gezag.

Wat de uitoefening van dit vaderlijk gezag te weeg brengt, leert ons onze eigen ondervinding en het verslag van den heer Wagener. De fabriekskinderen of fabriekraderen, waar Cremer eens uw aandacht en uw medelijden voor inriep, en »de verkreupelde bevolking, die bij het tweede geslacht niet meer leven kan», kan men dagelijks ten onzent door de straten zien voortstroomen. De eerste maal toen ik de fabriekwerkers in grooten getale zag, was ter gelegenheid eener volksvergadering, te zamen geroepen om ten aanhoore van den werkman over een punt van belang voor hem te spreken. In lange rijen, arm aan arm kwamen zij aangewandeld. Wat zagen zij er bedroefd schraal uit, vereenigd als zij daar waren. — Zij schenen te rillen van koude onder hunne verschoten, blauwkatoenen kielen, of eerder die waskleurige tint was hun niet door de koude, maar door de uitputting op het gelaat gedrukt. — Met lange, loome schreden bewogen zij zich voort, en men zag door hunne schamele kleedij heen, dat die beweging zonder veerkracht gemaakt werd door

Dagblad van Zuid Holland en sGravenhage, 22 februari 1870:

De heer J. J. **Cremer** vergast het publiek op nieuw op een dier keurige stukjes, die hij, als novellist, weet te schrijven. Het is een treffend tableau de genre, waarin, poëtisch en dus idéalistisch, het werken en lijden van de kinderen, die werken in de fabrieken, wordt geschetst naar aanleiding van het (nog niet eens geheel en al) gepubliceerde rapport der Staats-Commissie, die met het onderzoek van dat onderwerp belast was.

Als *letterkundig* product eeren wij dit nieuwe pennevruchtje van onzen vaderlandschen schrijver hoog; — maar, in 't belang zelf der zaak die hij voorstaat, moeten wij ons verzetten tegen zijne conclusie.

Het was naar aanleiding van een even dramatische schets van den heer J. J. **Cremer**, dat de Minister Thorbecke zeven jaar geleden de zoo even bedoelde commissie benoemde. De uitkomst harer taak is bekend: de heer **Cremer** meent, dat de commissie de zaak wil laten zoo als ze is. En wat doet nu de heer **Cremer**? Hij wekt het publiek op, een adres te teekenen aan den Koning, waarin zal worden aangedrongen

als ze is. En wat doet nu de heer **Cremer**?
Hij wekt het publiek op, een adres te teekenen
aan den Koning, waarin zal worden aangedrongen
op *een regeling bij de wet* van deze zaak.

Maar hoe?

Dit laat de geëerde romanschrijver in 't midden.

Ons dunkt echter, dat het practischer geweest
ware, juist met het oog op het rapport der
commissie, indien de heer **Cremer** nu eens had
uiteengezet *zijne eigene* denkbeelden omtrent de
wijze waarop, zonder de regten van ouders en
de vrijheden van den Nederlander te krenken,
hij dan bij *de wet* „verzekeren kan een behoor-
lijke ontwikkeling van ligchaam en geest” der
fabriekskinderen.

Het is een goede sentimentele greep: die op-
roeping van „eigen dierbare kinderen”, die ouders
smeeken om haastig te gaan loopen het adres
teekenen „ter bescherming van die arme gemar-
telde natuurgenootjes”; — dat beroep op het
hart doet het hart des schrijvers eer aan; maar
het verstand, zou *het verstand* niet veeleer zeggen:

„Geachte romancier, gij, die dan toch gewis
„gedurende de zeven jaren van het commissie-

telde natuurgenootjes"; — dat beroep op het hart doet het hart des schrijvers eer aan; maar het verstand, zou *het verstand* niet veeleer zeggen:

„Geachte romancier, gij, die dan toch gewis „gedurende de zeven jaren van het commissie- „onderzoek de „gemartelde natuurgenootjes” niet „uit het oog zult hebben verloren, ontwikkel „thans *uw* plan van hulp, van bescherming en „van regeling bij de wet. Dan zult gij *de Rege- „ring* nuttig zijn; *wij* zullen u steunen; en men „zal weten, wat men heeft te doen om niet alles „te laten zoo als het is.”

In trouwe: het door den heer **Cremer** op touw gezette petitionement heeft geen beteekenis hoe genaamd dan een persoonlijke hulde aan den ontwerper — wegens zijn talent als romancier, en die hulde is hij ten volle waardig.

Twentsche courant, 23 februari 1870:

Ingezonden Stukken.

Fabriekskinderen.

In het *Vaderland* van Maandag jl. staat een woord van den Heer Cremer aan zijne Landgenooten."

"Een bede, maar niet om geld."

Een bede voor de armen in ons eigen midden; arm, omdat zij, slaven van den arbeid, lichamelijk, geestelijk en zedelijk worden bedorven; en dubbel arm, — omdat zij *kinderen* zijn, die niet klagen kunnen.

Een beroep op het hart van allen die kinderen hebben en kindren liefhebben. Een welsprekend en roerend protest tegen lauwheid en onverschilligheid, nu lauwheid licht een ellendigen toestand zou bestendigen en onverschilligheid misdaad worden kon.

Hij wil klagen voor hen, voor de fabriekskinderen, klagen dáár waar hulp is te verwachten, klagen met allen, die denken en voelen zooals hij.

En waarachtig, het is tijd!

Voor *zeven* jaren heeft de Regeering eene commissie benoemd om "onderzoek te doen naar het lot en den toestand der kinderen, arbeidende in fabrieken" Die commissie heeft haar rapport uitgebracht en de slotsom is, dat het lot dier kleinen treurig, allertreurigst is. Maar wij, inwoners van Twenthe, behoefden op dat rapport niet te wachten om deze dingen te weten. Wij *zien* het alle dagen.

Sinds zijn *zeven* jaren verlopen en nog zal er niets aan gedaan worden; tenzij "de openbare meening zich krachtiger uitspreke" (Minister Fock).

Welnu, zij zal spreken! Duidelijk, luide, algemeen!

De Maatschappij tot Nut van 't algemeen is voorgegaan met een adres aan den koning, waarin zij vraagt eene wet, regelende den leeftijd en de arbeidsuren voor kinderen in fabrieken.

Maar de Maatschappij tot Nut van 't algemeen is niet het Nederlandsche volk, is niet uitsluitend "de openbare meening", en van het Nederlandsche volk verwachten wij, dat het, nu het rapport der commissie bekend werd en *zulk* eene uitkomst gaf, niet meer zwijgen kan.

Hier, waar we 't best het weten hoe groot de nood is; hier, waar vrij algemeen de overtuiging heerscht dat eene wet kan helpen, *alleen eene wet* kan helpen, hier willen we dan ook onder de eersten zijn die hulpe vragen voor het kroost van den arbeider; bescherming van den Staat en met die bescherming: gezondheid, leven, ontwikkeling van verstand en hart, voorspoed en geluk in de huisgezinnen, als die kinderen op hunne beurt ouders zullen geworden zijn. 't Zal ook der nijverheid, 't zal der gansche maatschappij ten goede komen, wat er goeds gedaan wordt aan het arbeidskind. Een krachtig, wel onderwezen, degelijk geslacht van arbeiders is: welvaart voor allen, orde, zedelijkheid; is een sieraad en een zegen voor Stad en Land.

Wakkere mannen van Twenthe! uw naam is van betekenis, uw stem bij Regeering en Vertegenwoordiging niet zonder gewicht; hier van meer gewicht dan eenige andere. Wanneer in de fabrieks-districten de noodzakelijkheid dezer wet gevoeld wordt, om deze wet wordt gevraagd als om een weldaad, — dan zal zij komen!

In Almelo wordt een adres gereed gemaakt, ge-

lijkluidend met dat van den Heer Cremer in het "Vaderland". Wij hopen dat Enschede, Hengelo, Goor, Borne, Deiden, Oldenzaal; dat Leiden, Tilburg, Hilversum, dat allen ons volgen, — of beter nog, ons reeds zijn voorgegaan; opdat eindelijk de "openbare meening" spreke en met zóó luide stem dat het onmogelijk wordt haar niet te hooren; opdat niet eens bij een volgend geslacht "de openbare meening" getuige tegen *ons*, die leefden te midden der ellende en mond en oogen hebben toe gedaan.

ALMELO, 21 Februarij 1870.

D. ANDRÉ DE LA PORTE.

MJNHEER DE REDACTEUR!

Bij dezen neem ik ondergeteekende, abnonnent van Uw geëerd blad, de vrijheid, UWEL beleeft te verzoeken om het volgende, in uw eerst volgend nummer te willen opnemen!

Leve Willem III.

Als een aardigheid dient gemeld, dat in het achterland, Kloosterhaar (gemeente Ambt-Hardenbergh), door de gezamenlijke ambtenaren te Kloosterhaar en Bruinehaar, op Konings verjaardag (19 Febr. jl) des morgens de Nationale driekleur door hun werd uitgestoken, onder het zingen van het Neerlands volkslied.

Al zeer spoedig werd dit door het nabij zijnde werkvolk opgemerkt, die elkander afvroegen, wat beteekent dat? en nauwelijks hadden zij vernomen dat het de verjaardag van Zijne Majesteit Willem III was, of zij wierpen hunne gereedschappen achter uit, en namen eenparig het besluit om even als de ambtenaren op Koning Willem's verjaardag feest te vieren, en een weinig tijd daarna formeerde er zich een groot aantal van bovengenoemde werkers rondom de geplante vlag en begonnen vrolijk te zingen het Vaderlandsche lied:

Wien Neerlands bloed enz. Zij staakten gedurende dien dag hun werk, en hebben met bovengenoemde ambtenaren feest gevierd, ter eere van Zijne Majesteit Willem III.

Des avonds liep alles in goede orde af, onder het luide geroep van Leve Willem III, en, hulde aan de eerste vlag op Kloosterhaar!

B.

Buitenland.

Duitschland.

De Keizer van Oostenrijk heeft genade verleend aan een persoon, welke tot eeuwigdurende dwangarbeid veroordeeld was, voor medepligtigheid aan een moord, gevolgd van diefstal. Sedert 1832, dus 38 jaren, in den kerker opgesloten, was hij volkomen vreemd aan de maatschappelijke beweging gebleven. Toen hij zijne vrijheid had terug bekomen, beschouwde hij de telegrafen en spoorwegen als tooverachtige scheppingen, geheel buiten de denkbeelden, welke hij tijdens zijne opsluiting had.

Uit Krakau schrijft men, dat in geene eeuw aldaar zulk eene koude heeft geheerscht als dezen winter. De temperatuur is er als in Siberië. Dagelijks worden op de wegen of in de bosschen van Gallicie doodgevoren menschen gevonden, vooral vrouwen. Ook sommige spoorweg-conducteurs zijn gedurende het tra-

Ingezonden Stukken.

Wij verleen gaarne een plaatsje voor 't hier onderstaand stuk.

RED.

't Adres van den Heer Cremer aan Z. M. den Koning, en het waardig woord door den Heer André de la Porte onlangs in uwe Courant uitgesproken, alsmede de roepstem van zoovele edele mannen, leden van het schoolverbond, moeten elk die 't wel meent met Volk en Vaderland wakker maken om te helpen strijden tegen 't hoe langs zoo meer veldwinnend schoolverzuim. Als men, gelijk schrijver dezer, den kanker van ons volkswelven van nabij kan waarnemen, dan ontwaart men met droefheid hoe hij voortvreet, en komt dan van zelf tot het besluit, dat schoolpligtigheid alleen de wonde voor goed genezen kan.

Dat die schoolpligtigheid met onze vrijheid zoude in strijd zijn wordt reeds tegengesproken door de bestaande conscriptie, en zal in de aanstaande wet op het postwezen niet de bepaling worden opgenomen dat ongefrankeerde brieven zwaarder dan gefrankeerde zullen belast worden? Is dat ook niet tegen de vrijheid van ons handelen?

Neen, hierin steekt, dunkt mij, de kwaal niet, maar wel dáárin dat menig huisvader de reeds winnende hand van zijn kind niet missen kan! Als hierin kon voorzien worden, dan was men eene schrede nader bij den schoolpligt!

Daarover nadenkende, kwamen mij de volgende gedachten voor den geest. In Nederland bestaat een fonds voor noodlijdende (Protest) kerken en Gemeenten. Dit fonds is door Collecten daargesteld, en jaarlijks worden deze herhaald. Door dit fonds is reeds menige Gemeente geholpen; er zijn nieuwe kerken door verbeterd; weduwen en weezen van Predikanten gesteund enz. — Zou nu even zoo, op dezelfde wijs, geen fonds kunnen tot stand gebragt worden, waaruit behoeftige ouders schadeloos werden gesteld voor het werk hunner kinderen? Stel dat er onder de 146,000 kinderen die in Nederland geen of slechts ten halve onderwijs ontvangen, 100,000 behoeftigen zijn en dat elk daarvan dagelijks, ruim genomen vijftig Cents voor de huishouding verdient, dan geeft dat een kapitaal van 50,000 Gulden in 't jaar.

Neem nu aan dat er een millioen contribuerende Nederlanders gevonden kunnen worden, dan zou reeds het kapitaal bijna voldoende zijn als elk slechts één Gulden daartoe bijbragt. Maar dit behoeft niet eens, omdat de Collecten 's jaarlijks herhaald worden, en de Gemeenten toch ook altijd wel *iets* kunnen en ook wel *willen* bijdragen.

De 46,000 onverschilligen zouden door gestrengte middelen tot schoolgaan moeten genoodzaakt worden.

Ging dit of dergelijk plan door, dan moeten er natuurlijk in elke Gemeente Commissien benoemd worden, die tegen misbruik van den kant der ouders waakten enz. enz.

Mijnheer de Redacteur! 't is maar zoo een vlugtig doordacht plan dat ik U aanbied, doch wilt Gij 't plaatsen, 't mogt dieper denkenden en bekwamer mannen hunne krachten doen beproeven, om eenmaal uit den ellendigen staat gered te worden waarin wij thans tot onze schande verkeeren. In allen gevalle zou men er uit kunnen zien, wat de rijke in Nederland voor zijnen armen broeder overheeft.

Met de meeste hoogachting,

Mijnheer de Redacteur

Uw bestendige lezer

W. J. c. v. W.

R. den 27 Februarij 1870.

MENGELWERK

Fabriekskinderen,

De heer de la Porte schrijft in de *Tw. Ct.*
„In het *Vaderland* van Maandag jl. staat een woord van den heer Cremer aan zijne landgenooten.” „Een bede, maar niet om geld.”

Een bede voor de armen in ons eigen midden; arm, omdat zij, slaven van den arbeid, lichamelijk, geestelijk en zedelijk worden bedorven; en dubbel arm, — omdat zij kinderen zijn, die niet klagen kunnen.

Een beroep op het hart van allen die kinderen hebben en kinderen liefhebben. Een welsprekend en roerend protest tegen lauwheid en onverschilligheid, nu lauwheid licht een ellendigen toestand zou bestendigen en onverschilligheid misdaad worden kon.

Hij wil klagen voor hen, voor de fabriekskinderen, klagen daar hulp is te verwachten, klagen met allen, die denken en voelen zooals hij. En waarachtig, het is tijd!

Voor zeven jaren heeft de Regeering eene commissie benoemd om „onderzoek te doen naar het lot en den toestand der kinderen, arbeidende in fabrieken.” Die commissie heeft haar rapport uitgebracht en de slotsom is, dat het lot dier kleinen treurig, allertreurigst is. Maar wij, inwoners van Twenthe, behoefden op dat rapport niet te wachten om deze dingen te weten. Wij zien het alle dagen.

Sinds zijn zeven jaren verlopen en nog zal er niets aangedaan worden; tenzij „de openbare meening zich krachtiger uitspreke” (Minister Fock).

Welnu, zij zal spreken! Duidelijk, luid, algemeen!

De *Maatschappij tot nut van 't Algemeen* is voorgegaan met een adres aan den Koning, waarin zij vraagt eene wet, regelen- de den leeftijd en de arbeidsuren voor kinderen in de fabrieken.

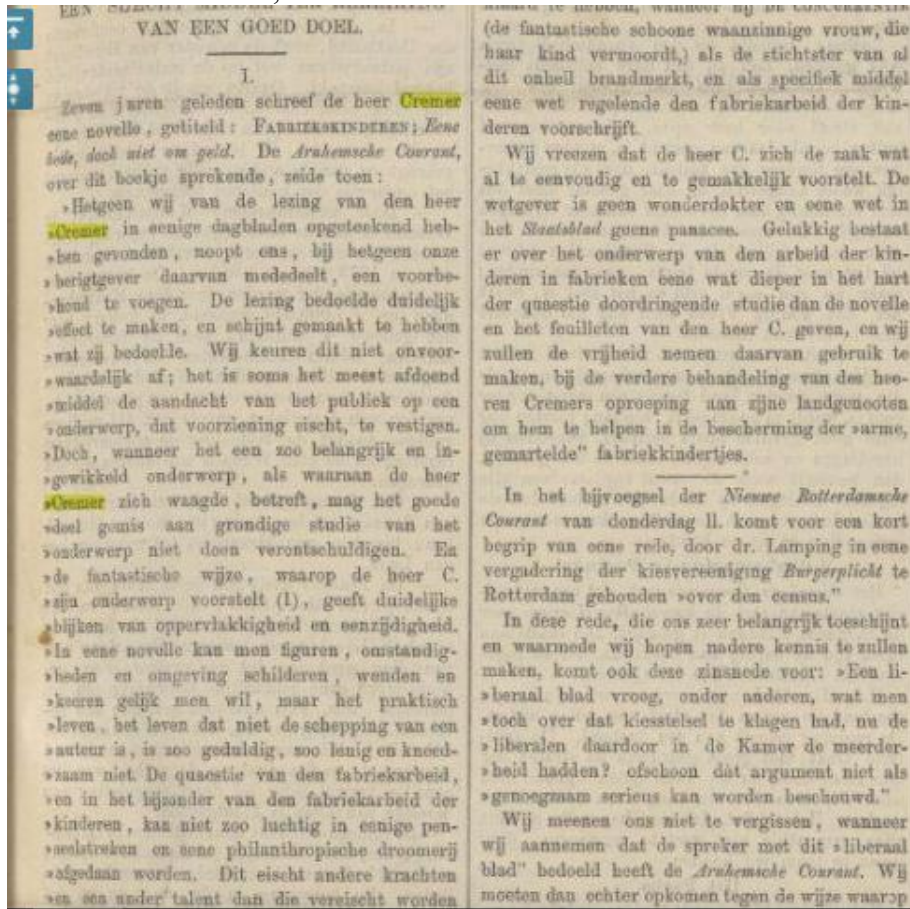
Maar de *Maatschappij tot nut van 't Algemeen* is niet het Nederlandsche volk, is niet uitsluitend „de openbare meening,” en van het Nederlandsche volk verwachten wij, dat het, nu het rapport der commissie bekend werd en zulk eene uitkomst gaf, niet meer zwijgen kan.

Hier, waar we 't best weten hoe groot de nood is; hier, waar vrij algemeen de overtuiging heerscht dat eene wet kan helpen, alleen een wet kan helpen, hier willen we dan ook onder de eersten zijn die hulpe vragen voor het kroost van den arbeider; bescherming van den Staat en met die bescherming: gezondheid, leven, ontwikkeling van verstand en hart, voorspoed en geluk in de huisgezinnen, als die kinderen op hunne beurt ouders zullen geworden zijn. 't Zal ook der nijverheid, 't zal der gansche maatschappij ten goede komen, wat er goeds gedaan wordt aan het arbeidskind. Een krachtig, wel onderwezen, degelijk geslacht van arbeiders is: welvaart voor allen, orde, zedelijkheid, is een sie-raad en een zegen voor stad en land.

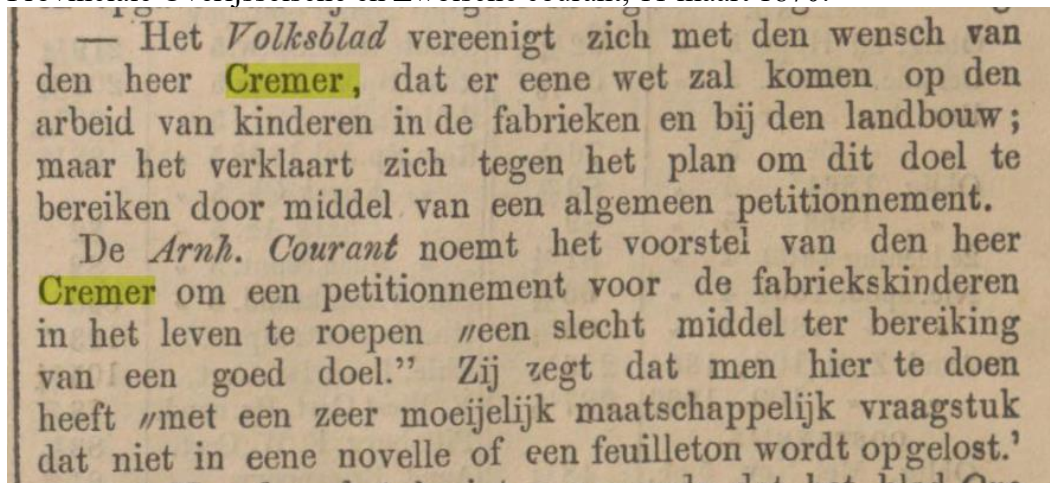
Wakkere mannen van Twenthe! uw naam is van beteekenis, uw stem bij de Regeering en Vertegenwoordiging niet zonder gewicht; hier van meer gewicht dan eenige andere. Wanneer in de fabrieks-districten de noodzakelijkheid dezer wet gevoeld wordt, om deze wet wordt gevraagd als om een weldaad, — dan zal zij komen!

In Almelo wordt een adres gereed gemaakt, gelijkloidend met dat van den Heer Cremer in het „*Vaderland*”. Wij hopen dat Enschede, Hengelo, Goor, Borne, Delden, Oldenzaal, dat Leiden, Tilburg, Hilversum, dat allen ons volgen, — of beter nog, ons reeds zijn voorgegaan; opdat eindelijk de „openbare meening” spreke en met zóó luide stem, dat het onmogelijk wordt haar niet te hooren; opdat niet eens bij een volgend geslacht „de openbare meening” getuige tegen ons, die leefden te midden der ellende, en mond en oogen hebben toegedaan.

Arnhemsche courant, 7 maart 1870:

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant, 11 maart 1870:

Twentsche courant, 12 maart 1870:

Het Volksblad vereenigt zich met den heer **Cremer**, dat er eene wet zal komen op den arbeid der kinderen in de fabrieken en bij den landbouw; maar het verklaart zich tegen het plan om dit doel te bereiken door middel van een algemeen petitionnement.

De Arnheemsche Courant ziet in de novelle van den heer **Cremer**, getiteld: »Fabriekskinderen. Eene bede, maar niet om geld,» een slecht middel ter bereiking van een goed doel.

De heer **Cremer** is volgens haar — en in dit oordeel staat zij niet alleen — de man niet op wiens diagnose en geneesmiddelen men zou mogen vertrouwen.”

Het vaderland, 14 maart 1870:

In de jongste vergadering van het departement Scheveningen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, las de Secretaris Cremers »Fabriekskinderen» voor, en wakte daarna de aanwezigen op om een adres aan den Koning, in den geest van het bekende van **Cremer**, te onderteekenen.

Bijna alle aanwezige leden gaven aan die opwekking gevolg; daarna werd namens het Bestuur aan anderen nog gelegenheid tot teekenen gegeven, — zoodat er nu ruim vijftig namen onder geplaatst zijn.

Naar men verneemt, heeft de Vereeniging »Nut en Genoegen» te Leiden een adres aan Z. M. den Koning ingezonden, waarbij, volgens het dezer dagen openbaar gemaakte plan van den heer **Cremer**, verzocht wordt een wet in het leven te roepen tot verbetering van de ontwikkeling der kinderen, in fabrieken enz. werkzaam.

Dagblad van Zuid Holland en sGravenhage, 14 april 1870:

OVER WETTELIJKE REGELING
VAN DEN ARBEID VAN
KINDEREN.

II.

De taak der Commissie was, om een onderzoek in te stellen naar den toestand der hier te lande in fabrieken arbeidende kinderen.

Met welk doel?

De voorzitter der commissie deelt in zijn missive van 9 December 1867 mede, dat hij reeds in zijn verslag van 7 October 1866 het gevoelen heeft uitgedrukt: „dat eene wettelijke regeling van den duur des arbeids in verhouding tot den leeftijd, gepaard aan den schoolplicht, het eenige afdoende middel is om tot een beteren toestand te geraken.”

Maar in die missive wordt daarop verklaard: „dat zijne mede-gecommitteerden, ondanks het onzijdig standpunt, waarop zij zich wilden plaatsen, van den beginne af overtuigd waren, dat eene wettelijke regeling op den fabriek-arbeid onnoodig was.”

Er was dus reeds een parti-pris vóór dat de commissie haar taak aanvaardde: welke waarde is dan te hechten aan een onderzoek, dat beslissen moet over den bestaanden toestand, de oorzaken en de daaruit af te leiden gevolgen?

Dat de toestand der fabriekskinderen en fabriekarbeiders slecht is, was reeds aangenomen vóór het onderzoek aanving en gesloten werd.

„Het einddoel van het onderzoek moet, volgens den lastbrief, wezen, te weten, of de toestand der fabriekskinderen in Nederland wettelijke voorziening eischt, ja of neen.” Bij de overtuiging, die elk lid der commissie en de commissie in haar geheel daaromtrent bezat, was onderzoek voor haar overbodig en kwam het er slechts op aan, om een antwoord te geven op de vraag: wettelijke voorziening, ja of neen?

Wie denkt daarbij niet aan den zoo belangrijke en onvergetelijken avond, waarop, in de zaal *Diligentia*, dit onderwerp door den heer Cremer, met de verwen en het pensel die hem ten dienste staan, zoo treffend en indrukwekkend werd geschilderd voor een gehoor, dat zeldzaam zóó was zaëngesteld en vereenigd?

Het plaats getind hebbend onderzoek heeft aan het licht gebragt: dat de onderscheiding die men maakt tusschen fabriekarbeiders en andere handwerkslui, als maakten geen een geheel afzonderlijk en onder exceptie-nels omstandigheden levend deel der arbeidersklasse in het algemeen uit, geheel denkbeeldig is. Vele zoogenaande ambachten worden, wanneer men ze in het groot uitoefent, fabriekmatig gedreven.”

En daarom: het misbruik van den kinderarbeid in fabrieken te keeren blijft een onvruchtbare maatregel, wanneer men niet het misbruik van den kinderarbeid in het algemeen keert. Indien wettelijke maatregelen dat werkelijk vermogen, dan moet de wet niet alleen den arbeid van het fabriekskind maar allen kinder-arbeid regelen.”

Wij wijzen op de volgende bepalingen uit de Gewerbe-Ordnung voor den Noord-Duitschen Bond van 21 Junij 1869.

„Kinder unter zwölf Jahren dürfen in Fabriken zu einer regelmässigen Beschäftigung nicht angenommen werden.

„Vor vollendetem vierzehnten Lebensjahre darf ihre Beschäftigung sechs Stunden täglich nicht übersteigen.

„Junge Leute, welche das vierzehnte Lebensjahr zurückgelegt haben, dürfen vor vollendetem sechszehnten Lebensjahre in Fabriken nicht über zehn Stunden täglich beschäftigt werden.

„Die Ortspolizei-Behörde ist befugt eine Verlängerung dieser Arbeitszeiten um höchstens eine Stunde und auf höchstens vier Wochen zu gestatten wenn Naturereignissen oder Unglücksfälle den regelmässigen Geschäftsbetrieb in der Fabrik unterbrechen und ein vermehrtes Arbeitsbedürfnis herbeigeführt haben.

„Zwischen den Arbeitsstunden muss den jugendlichen Arbeitern Vor- und Nachmittags eine Pause von einer halben Stunde und Mittags eine ganze Freistunde und zwar jedesmal auch Bewegung in der freien Luft gewährt werden.

„Die Arbeitsstunden dürfen nicht vor 5½ Uhr Morgens beginnen und nicht über 8½ Uhr Abends dauern.”

Zulk eeno bepaling en weeding van den

arb
kel
am
drij
kin
12
eve
ein
val
ste
ske
vda
na
che
che
vstz
H
sta
wi
H
ge
pe
be
ve
lij
I
tót
ver
ma
ong
was
en
wat
I
sta
kre
die
,
vor
cht
eer
cht
zi
st
K
ed
gt
to
he
ov
st
te
w
oc
oc
Is
ent
of
at
te
,
to
di
zu
di
at
at
w
aa
di
w
je
le
ht
in
w
hu
w
slo
ed
ai
et
w
in
en
ed
k
est
d
ou
ag
P
zij
ha
on
bil
vo
be
va

Javabode, 15 april 1870:

De bekende novellist **Cremer**, die zich reeds bij eene vorige gelegenheid het lot der fabriekskinderen aantrok, heeft in de Hollandsche bladen, naar aanleiding van een aan de Regering ingediend officieel verslag over dat onderwerp, een „Woord aan mijne Landgenooten” geplaatst, hetwelk wij in ons Mengelwerk van heden opnemen. Hoewel ten volle bereid, de goede bedoelingen van den heer **Cremer** te helpen bevorderen, mogen wij niet nalaten te protesteren tegen den gemaakten toon en den ongezonden stijl dier oproeping.

Het vaderland, 22 april 1870:

Abonnement- en Advertentieprijs.

PRIS der COURANT. Per drie maanden voor 's Hage / 4.20. Franco p. post . . . 4.50. Voor België / 4.45. Voor Indië / 4.25. — per jaar bij vooruitbetaling. Afzonderlijke Nummers aan het Bureau en aan de Stations langs den Hollandschen Spoorweg 5 cents; op andere plaatsen 10 cents. Verrijkt dagelijks, uitgegeven ZONDEN VRIJDAGEN. PRIS der ADVERTENTIE. 20 cents per gewone regel en 3 cents voor een No. der Courant. Advertentie betreffende liefdesgen 10 cents per regel. Grote letters naar plaatsver. Reclames (loven de advertentie 50 cents p. regel (in de kleinste berichten) / 1

STAAT- EN LETTERKUNDE

Vrijdag 22 April 1870. - N°

's Gravenhage, 21 April. Regeling van fabrieksarbeid van kinderen.

I. De Staatscommissie, belast met het onderzoek naar den toestand der kinderen in fabrieken arbeidende, heeft ons in haar verslag en de tot dusver verzochten daarbij behorende bijlagen een uitstekend werk geleverd, het welk weinig aantrekkelijker het voor den gewonen lezer hebben moege, voor den geleerden en den staatsman een hoogst belangwekkende studie aanbiedt.

Wij wachten de drie nog te verschijnen afleveringen van het werk niet af, maar brengen thans reeds onze hulde aan de commissie, voor de wijze waarop ze haar taak opvatte en de nauwkeurigheid en concreetheit, waarmee ze haar uitvoerde; wij willen tegelijk een enkel woord wijden aan de belangrijke vraag, tot welks beantwoording het rapport moest bijdragen: is het noodig dat de arbeid van kinderen in fabrieken hier te lande aan wettelijke regeling onderworpen worde?

Wij kunnen te minder over deze vraag zwijgen, omdat we voor eenigen tijd gaarne ook kolommen van den heer Cremer beschikbaar stelden, toen de gevende schrijver in een beroep op zijne landgenooten de algemeene sympathie voor de fabriekskinderen insiep, en opwakte tot een algemeen petitionnement aan de Regering, om hun lot door een wettelijke regeling te verbeteren. Tegenover zeer veel sympathie het gehele land door, vond deze roepstem echter in de pers niet veel werkkring, maar werd ze hier en daar bevestigd door eenige langdurige strijd, terwijl ze elders niet dan een flauwen nagalm opwekte. Dit verschijnsel stemt tot nadenken en vooral tot een ernstig onderzoek in de argumenten, die tegen die oproeping werden aangevoerd; maar na deze te hebben overwogen, erkennen wij niet overtuigd te zijn, dat een wettelijke regeling van den arbeid van kinderen in fabrieken niet noodig en niet hoogst nuttig zou wezen.

Wij vangen met de opmerking aan, dat de bezwaren tegen de door den heer Cremer in 't leven geroepen beweging meer den door hem gekozen vorm, dan de zaak zelf doen. Reeds in 1863 gaf de schrijver een novelle, waarin hij den ongelukkigen toestand der fabriekskinderen met zeer donkere tinten afschilderde; in zijne oproeping in dit hand bescheid hij opnieuw de warme taal van het genood meer dan de kalme, afgemete bewoordingen van het beloop, en dit vooral vord afkeuring. De zaak is te ernstig, de quaestie te ingewikkeld om niet te met den geheelen sociaal toestand van de arbeidende klasse samenhang, om haar in een novelle of in een feuilleton uit te maken, zegt de een. Philantropie roept de ander, eigenzinnig, ondoordachte, te ver gedreven philantropie, die de nijverheid in den weg staat; terwijl een derde eenigzins gerant opmerkt, dat het de bedoeling van den Minister Fock wel niet geweest zij, toen hij wenschte dat de der fabriekskinderen zou uitdrukken, dat er ongenoemde drangredressen' werden zonden ingediend, maar veel eerder de hedenroede adviezen, behoorlijk met redenen omkleed, hie in deze hoogst moeilijke materie te handelen.

Deze tegenwerpingen betreffen alleen den vorm der zaak, — wellicht met uitzondering van de tweede, wantary we later terugkomen; — men kaart af, dat niet een geheel gereed wetsontwerp bij de adres aan de Regering werd overgelegd, en dat men zich bepaald heeft tot 'grote woorden', zoodat men het noemt. Maar het fond der zaak, de noodzakelijkheid dat de arbeid van kinderen in fabrieken op een of andere wijze geregeld worde, wordt door de bestrijders van Cremer's oproeping niet besproken. Geen wonder trouwen. Het verslag der Staatscommissie zelve, waarin geen woord geschreven is dat niet weldoordacht en door de onderzending gesteld was, geeft ons voor die noodzakelijkheid bezwaren genoeg. Met een prijzenswaardige onpartijdigheid te werk gaande, en zich zoo vrij mogelijk houdende van eening partij-privé, constateert de commissie, dat in het algemeen de toestand van den arbeider hier te lande, zoolvel van hem die niet als die wel op de fabriek werkt, uit een lichamelijke, zedelijke en verstandelijk oogpunt ongunstig is, en dat derhalve ook de kinderen van die klasse die niet in de fabrieken arbeiden in dien ongunstigen toestand deelen. Echter, — en men zal zich dit kunnen verklaren wanneer men zich het contrast voorstelt tusschen het werk te veld en het fabriekswork, — de commissie constateert als het resultaat harer onderzoekingen, dat de jeugdigste fabrieksarbeider in ontwikkeling achterstaat bij andere arbeiders van gelijken leeftijd en stand. In haar onpartijdigheid wil de commissie die achterlijkheid wederom niet beschrijven aan de omstandigheden, welke het groote publiek het allermeest in de gedachte komen, aan den fabrieksarbeid zelve, maar ze oppert daarvoor de reden, dat de zwakste en minstontwikkelde kinderen naar de fabriek gezonden worden, terwijl door de gewone besteding van den fabrieksarbeider in dezelfde families gedurende eenige jaren de geslachten, aldus de kiem gevormd is eener fabrieksbevolking, wier type achterlijkheid is.

Ziehier een erkentenis, die naar onze meening de tusschenkomst van den wetgever gebiedend verdient. De Staatscommissie, waaraan niemand het verwijt maken zal, dat de heer Cremer niet heeft mogen ontgaan, van onberoesend te spreken, en die niet gestemd is voor wettelijke tusschenkomst, — de Staatscommissie zelve wijst hier op het bestaan van een soort van parais in de maatschappij, uit de slechtgevoelde en minstontwikkelde individuen samengesteld, die zich zelve door alle geschieden heen aanvult, en wier peil van lichamelijke, verstandelijke en zedelijke ontwikkeling in den loop der tijden zoo ook hoe langer hoe dieper vallen moet.

Tegenover dit ernstig maatschappelijk verschijnsel valt er niet meer van philantropie of individueel initiatief te spreken, maar eischt het Staatsbeleg dringend dat de Regering door gepaste maatregelen in den toestand der fabrieksbevolking verbetering aanbrengt, en, waar ze niet meer bij machte is het tegenwoordig geslacht te verheffen, althans zorge dat de volgende geslachten niet dieper zinken in onkunde en verderijing.

Woliswaar, de toestand is hier te lande nog niet zoo aflechtslopend als aan de overzijde van het Kanaal is, doch men handelt wijs niet met te wachten tot het zover gekomen is, en voorkome liever gelijke ellende door tijdige maatregelen, dan haar door economische bezwaren of door een ongegrond vertrouwen op het particulier initiatief in de hand te werken.

In deze beide opzichten wordt wettelijke regeling van den fabrieksarbeid van kinderen besteed. De Staat moet zich niet mengen in de zaken der industrie, en de particulieren zullen en kunnen in den toestand verbetering brengen," ziedaar de beide nauwsamenhangende frasses, waarmee men de zaak wil laten zoolve te is.

Men verneemt echter, dat de Staat, want hij lot bescherming van het fabriekskind werkzadig optreedt niet verder in de nijverheid meent, dan hij b. v. gezegd kan worden inbreuk te maken op de vrijheid der nijverende scholen, door er toezicht op de hygienische toestanden te laten houden. Al mogen de industrieelen zelve de fabriekskinderen en de arbeiders in het algemeen abstract als 'werkkrachten' beschouwen, en 't recht van den Staat, hetzijden hieromtrent enige bepaling te maken voor den Staat daarentegen verschijnt het fabriekskind in een geheel ander licht, en de wet, die zoover zagen droeg voor den minderjarige en zijne stoffelijke belangen in het algemeen, is evenzeer verplicht het stoffelijk en intellectueel welzijn van dien minderjarige te beschermen tegen de gevolgen van onkunde en achterlijkheid van zijn eigen ouder.

Voor het particulier initiatief hebben wij althijf hooge achting, ook op dit gebied. Warme hulde verdienen die industrieelen in Twente en Limburg, die door de oprichting van goede scholen voor de ontwikkeling hunner fabriekskinderen zorgen: de hulde moet zelfs te verwarren zijn, naar dit dergelijke handelingen helaas tot de uitzonderingen behooren. Want al beweert de voorzitter van de Vereeniging van en voor Nederlandsche industrieelen zoo loof, dat wanneer de fabriekskinderen inderdaad zijn de tanden in het rad van de bedrijvigheid' der nijverheid, de fabriekskinderen in hun eigen belang zorgen zlotanden glid en duurzaam te houden, — en dat ze daarom het onderwijs in de hand werken, — zooling hij geen andere voorbeelden weet aan te halen dan dat op sommige fabrieken strafpalingen tegen het schoolverzuim bestaan, en op andere onderdicht gegeven wordt, blijven wij de noodzakelijkheid volhouden van tusschenkomst van den wetgever.

De philantropie, — om deze benaming eens te bezigen, eelion ons standpunt eigenlijk geen philantropisch maar een zilver politiek is, — de philantropie steld zich tegenover de nijverheid. Ze acht het

D) De jaarverslagen der Engelsche Children's Employment Commission leveren bijna ongeschokte staats van den lagere trap van ontwikkeling der fabriekskinderen dat te lande. Wij ontfanen aan het overzigt, dat de heer Cremer van de verslagen over de jaren 1863/65 in het Bijblad van de Economist 1867 gaf, o. a. het volgende omtrent de jeugdigste arbeiders in de metaalindustrie te Birmingham: 'Kinder 32 jonge kinderen loven de 45 jaer kende geen van alle dan naam van de regerende Koningin; stoen hen die geregeld werd, gvan ze verbaad ten antwoord: 'veel heb ik nooit gehoord'; sommige wisten zelfs het bestaan vomeer regerende Vorstin niet, evenmin wat London was, ferland noemden zij een dorp, een lolk was een vogel, op een tekening zaggen zij een loof, die geminkt werd, voor een leeuw aan. 'Op de vraag wat een zoo was, kreeg men ten antwoord: sommig ook stuk land.' Omtrent God en godsdiens was het niet beter sgehoed. Vele wisten noch van het bestaan van een God, noch van den hijsel lets af. Anderen noemden God een goeden kerel.' 'Eenige kreg men allerlei wonderlijke antwoorden op de vraag: 'two Christus was en wat hij deed. De meesten kenden dien naam niet nauwerwoord. Een snaelle onder een groepje reeds dat hij niet in zijn schoelversen zover niet had kunnen brengen, om niet dieer heer kennis te nemen. 'Wat is datken van een loof, alvarnaals dat zich begrijpen; alle woorden wij in een kuis 'xpostot en darspre is het ul', zei er een, het antwoord was: 'groot. 'Hoeveer leem noch schrijven kenden was moedijk aans justheid uit te maken. Een paar verbeelden eelion. Op zamen groote fabriek werden 80 meisjes tusschen zeven en zootien jaer oud overzocht, en 725 p. cent niet lezen, 1375 hoogge sberkekk, 425 konlij, en 135, dat is den enkelen een de leeftijd vilia het eigenlijk goed kon. Onder dertien kinderen op dezelfde leeftijd kon en niet een lezen. Dergelijke staatsje worden bij eenige geleerd.'

En rietgenommande dandde verslagen op lavens op vrijen, dat te gevelgelyk tot onderzoek van de arbeidsloze klasse te Birmingham naar overvloedig is. Het maerwoord der schoolkinderen verlaat eelion op 13 jaer leeftijd de school roede om in de fabrieken of thuis te arbeiden.

niet noodig de fabriekskinderen te beschermen tegen de industrieelen, maar tegen het digen onkunde, en tegen de onkunde dergevan, onder wie loezicht ze gesteld zijn, zooling ze niet op de fabriek verkeerden.

JAPANSCH BREVEN.

Yokohama, 25 Februari.

Mijnheer de Redacteur. Wij hebben op dit oogenblik genoozam nieuws om u weder eens van mij te laten hooren. De geruchten van het optuigen van de vloot van den harenoorlog hebben zich gelukkig niet bevestigd, en men ziet dagelijks bewijzen dat het nieuwe Government sich meer en meer consolideert. De noodlottige schipbreuk van het oorlogsfregat der Vereenigde Staten Onisda heeft gedurende enige dagen alhier stof geleverd tot zeer uitslopende beschouwingen. Die bodem is kort na het vertrek van deze reede aangehouden door het mail-schipschip Bombay, kap. Eyre, en weinige minuten later gesank, waarbij 127 der opzarenden den dood in de golven vonden. De collisie greep des avonds bij duisternis plaats. Het gevaar werd onmiddellijk aan boord der Onisda ten volle besef, en de brave bemanning van dien bodem heeft een kwartier ure van onbeschrijflijken angst doorgebracht, slechts ongeveer 70 man zijn gered. De Onisda deed noodschoten uit het zwaar geschut en beech de noodbode, maar op de doorzigt van de Bombay volgde de verbaring van den kapitein niet gehoord of niet gezien. Er werden dus vanwege de Bombay geen pogingen aangewend om hulp en redding aan te brengen. Kapitein Eyre heeft zich te Yokohama voor den zedigeraad moeten verantwoorden en is na een zeer langdurig meer indigen kennismaking tusschen de Japanners er niet bij, en eelion dergeljk komst het zoo lerdijk bescreven Japansche volkskarakter in een zeer onbelegelijk dacht. Zoo ook wordt de Christenvervolging door de Japansche overheid met een wettelijke voortzet, welke ons aan de geschiedenis van vorige eeuwen doet denken. Het Christendom begint weder evenals vroeger, in dit land wortel te schieten; vooral in het Zuiden zijn reeds enige duizend Japanners lot de nieuwe leer overganga. De Jijde gebouwen van de velle Ombankmanial Nagasaki heeft zich laten dorpen. De Japansche Regering wil dat zist toestaan, en bereikt zijn moer dan 1000 man van Ombankmanial, schep gebracht en naar de omlijgde eelion ellanden gekansan, terwijl de vrouwen en kinderen in gijzeling naar de binnenlanden gestuurd zijn. Al de bestendingen der ongelukkigen zijn verbeurd verlaard. Dergeljk, zoo schrijft men van Nagasaki, werden de loken op nieuw volgeladen, en zoodoende wil men ten minste hier ter plaatse de propaganda niet gewild kerken. Het heeft de Gov. de Christenen doen antwoorden, om het nieuwe goed weder af te zween en hun dan genade te schenken, maar zijn eeparig hebben zij dit geweigerd. De gezanten en concul protesteerden met veel ernst tegen deze handelwijze, maar zij ontvingen geen antwoord. Trouwens na het vertrek van onzen Minister De graaf van Polbroek is het, alst de overstemming tusschen de Ministers minder goed is, en de Japanners maken van zijn absente gebruk om zaken uit te voeren, waarvan zij in de laatste jaren niet hebben durven denken. Eigen ziele genante zijn vroomdelingen of hater gezegde nieuwelingen in de Japansche politiek, en onze Minister, een waar ongeluk, was lang gewoont in korten tijt veldomde in te lichten; van het gemis aan deze inlichting insakkte de Japansche Regering nu gebruk om haar staatkunde van H. misleiding weder eens sood op igav te zetten. Een letter zien dan ook rekultiverd naar den terugkeer van onzen gezant uit, en ik niet het mist hoop hem spoedig weder zij ons te zien; niet licht zal iemand zoveel invloed krijgen bij de Regering als hij heeft.

De Baundin heeft het groote hospital te Osaka eingeij in orde gekregen; het is geheel afgelouwd en nu practijk en doelmilig ingetract. Het is voor hem een groote zelfredding die zaak zo tot stand gebracht te hebben. Ik hoor dat over de 100 jongelieden daar hun medische opleiding zullen ontvaagen. Met veel leedverveken ik echter dat dr. Baundin weder zal repariereen; — dit is zeer jammer, en hoewel niemand hem een wederdand rust zal missagen, hadden wij hem gaarne hier gehouden. Waarlijk onze Nederlandsche doctoren hebben hier veel vijandigen lot de beschaving, en de Indruk, welke zij bij de Regering hebben gemaakt, is zoo goed, dat is verneem, dat de meest behagelooze sanheddingen van Engeland en Frankrijk om doctoren te verstrakten voor de nieuwe gemeenschappelijke inrichting van de hand gegeven zijn en men bevaad alleen Hollanders daarvoor wil hebben.) Mij dankt, dat si vel een bewijs, dat zij hunne zaken goed gedaan hebben.

Wat den handel betreft, zoo is het naar nauwerz gesteld; er komen niet zoveel producten ter markt als ten vorigen jaer om' dezen tijt, vooral het cijfer van ruwe zijde en thee is veel lager dan in 1869. In dit seizoen zween circa 3000 balen ruwe zijde af, tegen rain 42000 in 1869; de thee-vooroor is rain 4 1/2 miljoen kilo minder.

Er is een goede handel in rijst, welk artikel met schepzadigen uit China voort aanvoerd en goede prijens haalt; gelukkig dat veel rijst wordt aangevoerd, want de oogst hier is op vele plaatsen minlijk, alhoewel aanvoer van buiten zoudt er ongetwijfeld hoestermooi hiescheen. Met genoozam kan ik u nog medelen, dat in onse stad veel veranderingen worden aangebreukt; men is op dand om overal goede oeveringen te krijgen, en op dit oogenblik heeft men de drinkwaterwerken ter harte gekomen; ik ben overtuigd, dat deze quaestie hier spoedig zal besleed zijn dan ten uvent; ten minste ik zie uit uw 'Verhaalend dat men daarvoor zover residenten geel stande dalbeveert; nu, hier doet men dat gewonlijk spoedig af, een paar maanden, waarop de zaak besproken wordt en

) Naar men ons verzeert, is dr. Ermeris, vroeger assistent-gemeesheer aan het Stedelijk Gasthuis alhier, bereid naar Japan vertrekken als directie-gemeesheer on dr. Baundin te vervaagen. [Een]

Zie het aan den heer J. J. **Cremer** met zijn adres ten behoeve der fabriekskinderen. Ziedaar een romancier of novellist, een acteur-voorlezer van grooten naam, een man, die in een zijner boekjes het hart van Nederlands lezers heeft bewogen over het lot der fabriekskinderen. Van daar dan ook, dat het adres op allerlei plaatsen in den lande verspreid en geteekend wordt, — hoe weinig praktisch de inhoud moge zijn, hoe overbodig het eigenlijk moge wezen, om eene regering, die juist een uitgebreid verslag over de zaak heeft ingewonnen, die zaak op het hart te drukken, zonder zelfs met een woord de rigting aan te duiden, die men wil, dat tot verbetering van den toestand worde ingeslagen.

Het vaderland, 10 juni 1870:

Ingezonden Stukken.

DEN HAAG, 5 Juni 70.

Aan den heer J. J. Cremer.

Over de fabriekskinderen.

Gij hebt een Openbaren Brief geschreven aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, ten behoeve der kinderen, die in fabrieken arbeiden, opdat van hem de hulp kome, die gij voor hen verlangt. Gij wilt een wet ter hunner bescherming. Uw goed hart deed u spreken, en *Het Vaderland* bezorgde uw brief aan zijn adres. Drie opmerkingen worden u bij deze ter overweging aanbevolen, naar aanleiding van dat misschien niet geheel wetenschappelijk, maar toch zeker goed woord.

Vooreerst: Wat hebt gij te zeggen tot hen, die, hoe sympathisch ook gestemd voor het lot der kinderen, ernstige bedenkingen hebben tegen 's wetgevers bemoeiing op dit gebied? Die bedenkingen zijn ook u door de periodieke pers voorzeker bekend geworden.

Ten andere: Wat verlangt gij dat de door u gewenschte wet zal inhouden; van welk beginsel moet zij uitgaan; op welke wijze moet zij worden uitgevoerd en toegepast?

Eindelijk: Gij zijt ten deze niet als kunstenaar opgetreden, noch als bellettrist, noch als staatsman. U beweegt een liefhebbend hart tot den naaste. Dit beginsel staat vrij wat hooger dan eenig motief der door u gewenschte staatszorg ooit klimmen kan. Hebt ge bedenking om een stap verder te gaan dan tot heden door u op dezen weg werd gezet? Ik mag het niet aannemen. Wel aan, vereenig u met eenigen uwer geestverwanten, de door u bedoelde groote fabrikanten niet uitgesloten. Vorm, gelijk wijlen het Anti-dagblad-zegelverbond, gelijk het pasgeboren Schoolverbond, een nieuwen bond tot het door u beoogde doel: bescherming van het arme fabriekskind.

Een man als gij, wiens talent de schare om zich heen weet te verzamelen, kan dit niet moeilijk zijn. De velen in den lande, die gij tot uwe medestrijders rekent, zullen niet achterblijven. Het kan u noch hun te doen zijn om petitiën te teekenen en dan de Regeering verder te laten zorgen. Moet zij inderdaad handelend optreden, bereid haar den weg. Wenscht zij zich te onthouden, uw bond zal haar zoo noodig in beweging kunnen stellen; of — wat zeker verre te verkiezen is — hare tusschenkomst overbodig maken, zoodra uw bond de zaak georganiseerd heeft, en de fabrikanten tot medewerkers, hen in de eerste plaats feitelijk tot vrije medewerkers zal verkregen hebben. De drang der liefde is sterker dan de dwang der wet. Slaagt die bond, hoeveel beter zal uw doel bereikt zijn; slaagt hij niet, dan nog is deze moeite niet vruchteloos; integendeel, dan zal daardoor veel openbaar zijn geworden wat nu nog verborgen is voor de Regeering, en zal de door u aangesproken Minister een reden te minder hebben om uw schrijven te vergeten, daar gij hem een betere bijdrage dan eenige petitiën zult kunnen aanbieden, ten blijke hoe de publieke opinie over de zaak denkt. Een wet heeft gebreken; een wet is maar een wet en op philanthropisch gebied een bij ondervinding gebleken onbruikbaar werktuig. Een bond, waardoor de fabrikanten uit liefde *doen* wat gij hun door de strafwet wilt zien *voorschrijven*, is van ontzettende beteekenis voor hen, die het fabriekskind niet willen beschermen in den door u aangegeven zin. Denk er eens ernstig over. Ik hoop dat gij moed en kracht zult hebben dien bond in het leven te roepen. Het zal een goed werk zijn. Mijne beide eerste vragen behoeven, als gij het onderstaat, geen antwoord. De bond der vrije liefde, reeds lang werkzaam terwijl de wetgever nog wikt en weegt, zal een krachtiger geneesmiddel zijn tegen de kwaal dan zijn gebod ooit wezen kan.

Ik zou wel wenschen dat gij, die uw overtuiging ten deze herhaaldelijk zoo krachtig hebt uitgesproken, daarom ditschrijven te dien aanzien als een sommatie wildet aanmerken. Niet krachtens de wet op poene van straf, door een deurwaarder betekend, maar tot u gericht door iemand, wiens hoofd strijd voert tegen de door hem gedeelde gevoelens uws harten, zoodra zij zich oplossen in een wetsontwerp.

SEMPER LABOREMUS.

CORRESPONDENTIE.

Kinderfabriekarbeid.

De heer J. J. Cremer verzoekt ons aan *Semper Laboremus* te berichten, dat hij in den Openbaren Brief aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, na rijp overleg, alle bedenkingen tegen een wettelijke regeling heeft getracht te wederleggen; dat hij om de twee eerste vragen te beantwoorden slechts in herhaling zou moeten vervallen; en dat hij, wat betreft het stichten van een Bond in den geest van »wijlen het anti-dagbladzegelverbond," ten eerste moet opmerken, dat in dien geest de Bond juist voor een wet zou moeten strijden ter ontheffing dier kinderen, en ook der industrie van een nog veel grooter en knellender druk dan de druk was van het zegel voor de dagbladen; — en ten tweede dat hij met vele eerste industriëelen in den lande geloof, dat een wet noodig is als haanbreker, totdat het *welbegrepen* eigenbelang zal hebben gezegevierd over onrecht, en de verdrukking zoowel der arme fabriekskinderen als der industrie.

Mocht *Semper Laboremus* — getrouw aan zijn naam, — de handen aan 't werk willen slaan volgens *zijne* inzichten, — de heer Cremer zou zich zeer verheugen, indien hij het goede doel bereiken mocht; hij zelf blijft echter overtuigd, met Ma-caulay aan de Land, dat de wetgever hier wel degelijk en zoo spoedig mogelijk ingrijpen moet.

Arnhemsche courant, 19 december 1871:

moeten *verzuipen* (sic!), en die verlangde dat door deze vergadering het nederlandsche volk eens zou worden wakker geschud, als een protest tegen den betreurenswaardigen berustingszin van commissie en Regering."

De heer J. J. **Cremer**, die ook een brief had geschreven, verzocht voorlezing te doen van het adres, door hem indertijd aan den minister van Binnenlandsche Zaken opgezonden en in *het Vaderland* publiek gemaakt. Daar dit adres echter te lang was, werden er enkele gedeelten uit voor-gelezen.

Hierna werd het debat geopend door den voor-

De standaard, 15 september 1873:

Werken,

VOOR SPOTPRIJZEN,
door **GEBROEDERS KOSTER**,
Leliegracht, Amsterdam.

VIERDE AANBOD.

1. Voor 40 Cent in plaats van f 1.40.
De Vrouwen, in vier zangen, door *H. A. Spandaw*, met platen vierde druk. Nieuwe uitgave.

2. Voor 20 Cent in plaats van 60 Cent.
Fabriekskinderen. Een bede, doch niet om geld, door *J. J. Cremer*.

Algemeen handelsblad, 4 oktober 1875:

G E L U K ! ! ! ! !

LEES OPLETTEND DEZE ADVERTENTIE ! ! ! !

Voor **ƒ 1** koopt men bij **GEBROEDERS KOSTER, Lelicgracht, EEN LOT** in de **VERLOTING DER TENTOONSTELLING VAN HEDENDAAGSCHE KUNSTINDUSTRIE**, in de Parklokalen alhier.

Is dat dan zooveel bijzonders, hoor ik u zegen, daarvoor kan men overal de Loten koopen!

Maar wacht even! gij betaalt bij ons wel niet minder dan bij ieder ander voor uw Lot, doch gij hebt bij ons het voordeel, dat als gij niets trekt, **TOCH VOOR EEN GULDEN AAN ROSIE BOEKEN EN PLATEN CADEAU KRIJGT**, en wel de volgende:

- 1°. Een Boekwerk van 10: zen grooten Novellist, den Heer J. J. **CREMER**, getiteld: *Fabriekskinderen*.
- 2°. Vier kleine, doch wezenlijk aardige **PRENTENBOEKJES** met gekleurde Platen.
- 3°. Eene fijne gekleurde en eene fijne ongekleurde **KINDERPRENT** of **PLAAT**.
- 4°. De beroemde **PLAAT "De Oranjeboom"**, uitgegeven bij de firma **DE HOOGH & Co** alhier.

Men ontvangt alzoo voor EEN GULDEN: 1°. Een Lot van een Gulden. 2°. De Schetsen van J. J. Cremer. 3°. Vier aardige Prentenboeken. 4°. Twee fijne Kinderprenten. 5°. De Oranjeboom.

Behalve dat alles heeft men nog kans van in het Boekwerk een **BON** te vinden voor een fraai **GOUDEN CYLINDER HORLOGE**, hetwelk wij als premie aan de vinder van den Bon Cadeau maken.

Ook is de kans om een fraaie prijs te trekken uit de Verloting der Tentoonstelling, welke koninklijk is goedgekeurd, mooier dan bij eenige andere Loterij van dien aard; want op elke 10 Loten wordt één Prijs getrokken, terwijl onbeduidende voorwerpen er niet in voorkomen, maar wel fraaie Prijzen, als: Pianino's, Ameublementen, Gouden en Zilveren Werken, Juweelen, Schilderijen, Kristal-, Lak- en Glaswaren, Damasten Tafelgoed en andere kostbaarheden.

Dit Pakket wordt niet naar buiten gezonden; die het hebben wil moet het in den winkel halen of laten halen. Ook is het een bepaald vereischte, dat men er bij zegge: "Het Pakket met het Boekwerk *Fabriekskinderen*". Doet men dit niet dan loopt men gevaar een ander boek te ontvangen dan het bedoelde. Om het gedrang in den winkel te vermijden, wordt men beseft verzocht gene te maken.

In de onlangs aangekondigde pakketten waren ook vier Bons ingelegd elk voor een fraai Gouden Cylinder Horloge. De Horloges zijn afgeleverd aan: Iste den Heer **Mr. H. P. DE GAVERE**, Bewaarder der Hypotheken, te Almeloo; 2de den Heer **C. KNIPPER**, te Almeloo; 3de den Heer **C. KNIPPER**, te Almeloo; 4de den Heer **C. KNIPPER**, te Almeloo.

Algemeen handelsblad, 16 december 1877:

geuragen.

Het mag toch niet ontkend worden, dat hierdoor een veel beteekenende steun verleend werd in den edelen strijd, reeds in 1855 geopend door mannen, die het volksbelang wel begrepen, aan wier hoofd stonden de bekende schrijver de heer J. J. **Cremer**, de heer le Poole, fabrikant te Leiden, en de heer Coronel, hygiënist te Leeuwarden, den strijd tegen een schandelijk misbruik, namelijk het exploiteeren van te jonge krachten, die aan den arbeid veeltijds opgeëfferd werden, en naar de statistiek bewezen heeft, aan nagenoeg de helft dier kinderen op zeer jeugdigen leeftijd het leven kostte. Ondernijning der gezondheid en lichamelijke ontwikkelig zoowel als verwaarloozing in zedelijken zin deden het besef allengs meer algemeen worden, dat dit euvel betougeld, zoo al niet uitgeroeid moest worden totdat ten laatste de heer mr. S. van Houten, als volksvertegenwoordiger optredende, de zaak ter hand nam en voor een groot gedeelte afwerkte, doordien hij zijn ontwerp op den kinderarbeid in 1874 als wet mocht zien verheven worden. Deze wet, het hoofdonderwerp der rede uitmakende, werd nader door den heer K. toegelicht en beoordeeld, waarbij hare leemten en vooral gebrekkige, ja slechte naleving werden in het licht ge-

Vertellingen van een torenwachter, 1902:

Onlangs las ik een verhaal van den heer J. J. Cremer, dat het woord «*Fabriekskinderen*» aan 't hoofd draagt. Fabriekskinderen, — weet ge wat soort van kinderen dat zijn? Als ge in eene eenigszins groote stad woont, hebt gij er wel eens van gehoord, en zoo niet, ge zult het weten, indien ge verder leest.

Genoemd verhaal heb ik niet éénmaal, maar twee-, driemaal

gelezen, en telkens kwam mij de bede op de lippen: «De Hemel moge alle *kinderen* bewaren voor fabrieksarbeid!»

Ik wil beproeven, of 'k u den inhoud kan vertellen, en al kunt gij aan de zaak ook niet het minst veranderen, ge moogt toch wel weten, dat er honderden van uws gelijken hun leven, als dat althans *leven* mag heeten, op eene allerjammerlijkste wijze voortslepen. Die kennis zal u aansporen tot dank aan uwe ouders, die u koesteren en verplegen, waar en hoe ze maar kunnen, en tot dank aan Hem, die u uit zulke ouders deed geboren worden.

Dit moet ik er alleen nog bijvoegen, dat gelukkig niet *alle* fabriekskinderen zulk een betreuenswaardig lot hebben als in Cremers verhaal wordt geschetst. Menschevrienden — en daaronder ook vele eigenaars van fabrieken — werken door schoolonderwijs op de ontwikkeling dier ongelukkige, onwetende stuipers en trachten hun lot zoo dragelijk mogelijk te maken. Maar — 't wordt tijd, dat ik met mijn verhaal begin.

Nieuwsblad voor den boekhandel, 11 december 1906:

Herdrukken, Leidsche. Leiden, A. W. Sijthoff. 8°. [19 × 13⁵]. Per nr. *f* -.10

35. CREMER, J. J.: *Fabriekskinderen*. — Monte Carlo. — Naar omhoog, enz. —. (64 blz.).

„Leidsche Herdrukken,”

EEN DUBBELTJE PER DEEL.

- No. 28. **J. J. A. GOEVERNEUR:**
Avonturen in den Nieuwjaarsnacht.
- No. 29. **J. J. CREMER:**
Een Vriend van den Hoize. — Op den Zolder.
- No. 30. **JOHAN GRAM:**
Twee Contrasten. — Een huwelijksreisje. — Een sonderling condoleance-bezoek. — Een vriend uit de Oost.
- No. 31. **Mr. C. VOSMAER:**
Een Pelgrimstocht naar de Weldesteeg. — Een preek in 1699. — Mosa.
- No. 32. **J. J. CREMER:**
Het Kinde. — Een dag in de residentie.
- No. 33. **G. J. SPOOR:**
Grootvader. — Een Familiegeschiedenis.
- No. 34. **T. PLUIM:**
Marie.
- No. 35. **J. J. CREMER:**
Fabriekskinderen. — Moete Carlo. — Naar omhoog. — Wat vader Harmen vertelt. — Het Jawoord. — Alles wel: 't lot in den kerktuif. — Thijs de smid.
- No. 36. **R. KOOPMANS VAN BOKKEREN:**
Mag ik u „moeder” noemen. — Muisjes zonder staartjes.
- No. 37. **Ja. VAN RENNES:**
Een huishouden van Jan Steen. — Mijn zwarte vriendin. — Jan de wascher. — De „Hoederdduizend”.
- No. 38. **GERARD KELLER:**
Onze Minister.
- No. 39. **J. J. A. GOEVERNEUR:**
Gaston van Frankrijk.
- No. 40. **JOHAN GRAM:**
De roode handschoen. — Een nalatenschap. — Het hofje van Kelderman.

UITGAVE A. W. SLJTHOFF, LEIDEN.

Het jonge leven, 20 februari 1914:

Uit de aangrijpende novelle „Fabriekskinderen” van **J. J. Cremer**, verschenen in 1863, dus in hetzelfde jaar, waarin *Dr. Coronel* zijn noodkreet liet hooren, bleek, dat ook elders in ons land de toestanden niet veel beter waren. Met name in de oude lakenstad Leiden heerschte een ontzettend kinderlijden. **Cremer** geeft een aangrijpend verhaal van arme kinderen, die in den vroegen December-morgen door Leiden's straten gaan:

„En waarheen zal het nu? Zie, een steenen vinger, hoog zich verheffend boven de daken. Hij wenkt uit de verte. En daar, — gij betreedt er eene der vele werkplaatsen van den grootschen werkman, kloeksten zoon van den geest, dien we noemden. Wondere spruit van genie en verstand, bedeed

Radiobode, 13 januari 1933:

1.45 n.m. Verzorging zender.
 2.00 n.m. Vrouwenuurtje. Mevr. Z. ten Have-v. d. Werf: „Moeilijke kinderen III”. „Abnormale en onmaatschappelijke gedragingen en hun behandeling”. — Gramofoonmuziek. — Mej. W. M. Beun: „Fabrieks-kinderen” van **Cremer**.

Vrije geluiden, 14 januari 1933:

2.00 **VROUWENUURTJE.**
 In samenwerking met den Bond van Soc.-Dem. Vrouwenclubs Mevr. Z. ten Have-van der Werf spreekt over:
 „Moeilijke kinderen”. III.
 „Abnormale en onmaatschappelijke gedragingen en hun behandeling”. Gramofoonmuziek.
 Mej. W. M. Beun bespreekt het boek „Fabrieks-kinderen”, J. J. **Cremer**

Ruim zicht, 15 juli 1952:

JACOB CREMER

Schrijver en schiedr. Slechts een middelmatig talent, die meer bekend tot bijhen om de sociale beweging, inhoud van verscheidene van zijn werken dan om de literaire vorm ervan. Cremer schreef de eerste echte sociale roman, *Heeren de Prente* (1873). Het onderwerp van deze roman is de beting tussen kapitalist en arbeider. Voor het eerst klinkt hier in de Nederlandse literatuur de stem van de ontevende arbeidersklasse.

Jacob Cremersloeg petitie los

„FABRIEKSKINDEREN”, PLEIDOOI VOOR WITJE-VAN HOUTEN

Het zogenaamde kinderwetje van 1874 mag beschouwd worden als de eerste stap op de weg van de sociale wetgeving. Het was overigens maar een heel schuchtere stap, waarover men nu moeilijk enthousiast kan zijn. Met de verbetering immers, die deze wettelijke regeling in de kinderverzorging bracht, loopt het nogal los. Toch was in zijn tijd het initiatief van Sam van Houten van grote betekenis, omdat hier voor de eerste keer een sociaal probleem tot regeringszaken gemaakt werd. Zonder strijd is dit wetje dan ook niet tot stand gekomen. Een merkwaardig rol heeft hierbij de Nederlandse literatuur in de persoon van Jacob Cremer gespeeld. Het sociale vraagstuk als letterkundig motief was — internationaal beschouwd — geen nieuwheid. Maar toen in Engeland en Frankrijk maatschappelijke problemen aan de orde werden gesteld door schrijvers als Dickens en George Sand, was men in Nederland nog niet verder gekomen dan wat huuselijke liefdesdramatische literatuur. Men meende het steeds groter wordende pauperisme te kunnen bestrijden door particuliere liefdadigheid, en verder probeerde men de armen rustig te houden met de dooddoener: God heeft nu eenmaal gewild dat er armen en rijken zijn. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw komt er in onze letterkunde een zekere sociale belangstelling tot uitdrukking. Eerst bij Van Koetsveld, dan bij Mullatius en ten slotte bij Cremer. Deze laatste schrijver had een geweldig populariteit verkregen met zijn Overbetuwe dorpsverhalen. Ofschoon er in deze lieve, stijlvolle verhalen van de armoede onder de plattelandbevolking niets te merken is, komt er in zijn andere verhalen een medelijden met de paupers tot uitdrukking, dat verder gaat dan een beroep op liefdadigheid. Dit werd vooral duidelijk, toen hij in 1883 te 's-Gravenhage een rede hield, die de titel droeg: *Fabriekskinderen*. Tegelijk verscheen dit betoog als brochure. Het werkte was een felle aanklacht tegen de mensoewarige kinderverzorging. Door eigen onderzoek had de schrijver kunnen constateren, dat een vier-tien-orige werkdag voor kinderen van tien, twaalf jaar geen zeldzaamheid was. Om in deze toestand zo goed en zo gauw mogelijk verandering te brengen, roeide hij zijn toehoorders en lezers warm te maken voor een wettelijke regeling, die de kindverploffatie zou moeten beperken. Voor zijn rede had hij een uitnodigend verhaal van Sanderse Zwaarte sloeg in, vooral bij het gewone publiek, maar ook bij Thorbecke, die de auteur het wist, dat een wettelijke regeling op dit punt zonder twijfel overweging verdiende. Nog in hetzelfde jaar benoemde Thorbecke een commissie om dit vraagstuk te onderzoeken. De zaak werd zo grondig aangepakt dat het eindrapport als maar op zich liet wachten. Cremer duurde het te lang, maar zijn zin. Hij greep weer naar zijn pen en bekleedde 't buitengewoon wetenschappelijk onderzoek van de commissie met een verwijping naar de kinderen, die nog steeds in de fabrieken afgebeuld werden. Na tien jaar werk verscheen ten slotte het eindrapport. Dit kwam uiteindelijk hierop neer, dat de zaak maar gelaten moest worden zoals ze was. Terwijl kwam Cremer in het gevecht. Hij sloeg een petitie los, richtte een openbare brief tot de minister en ging persoonlijk de zaak bij de regering bepleiten. Handig maakte hij het liberale vrijheidsgezind belachelijk en trachtte met argumenten aan te tonen, dat de regering het recht had met een wettelijke regeling in te grijpen. Dit alles bleef niet zonder resultaat. De Kamer kwam nogmaals in beweging met het gevolg, dat de door Cremer bevestigde wet in 1874 tot stand kwam. Bij de behandeling van de wet werd Cremer's naam meermalen met ere genoemd. Letterkundige waarde heeft *Fabriekskinderen* niet. Het pleidooi voor de verdruchte Javan van Maltail stond in dit opzicht veel hoger. Maar het nu bijna vergeten geschiedje van Cremer had direct meer resultaat, dan de indrukwekkende Max Havelaar, dat te veel pleidooi voor eigen standte was. Maltail kreeg de literaire roem; Cremer mocht zich er op beroemen met zijn werk en besloten stouit gegeven te hebben tot het tot stand komen van de eerste sociale wet. Om deze reden noemt *Fabriekskinderen* in de geschiedenis van onze letterkunde een bijzondere plaats in.

Betouwse boerderij, aquarel van Jacob Cremer.

Uitgave 1988:

NRC, 26 april 1990:

LEIDEN
Jerôme Reehuis leest de novelle 'Fabriekskinderen' van J.J. Cremer voor, en de vakgroep Nederlands van de RU organiseert een avond rondom dit sociaal-realistische verhaal. 27 apr. 20.15u. Lokhorstkerk, Pieterskerkstraat 1. Inl. 071-272130.

BEWIJS VAN TOEGANG

Voordracht Reehuis
Cremers FABRIEKSKINDEREN

27 april 1990

Toegang: fl. 15,-
Aanvang: 20.15 uur
Plaats : Lokhorstkerk, Leiden

Voordracht van den Heer J. J. CREMER,
op ZATURDAG den 7 MAART 1863,
in het Gebouw DILIGENTIA, ten 8 ure.
Toegang-kaarten zijn te bekomen à f 1 bij den Heer HOORNSTRAAT, in het Gebouw DILIGENTIA, terwijl de zilverre opbrengst zal strekken tot leening van de jongste Watermolen in Gelderland en Overijssel. — Plaatsen zijn te bespreken, aan bovengenoemd Gebouw.

UITNODIGING

In de Leidse Lokhorstkerk draagt de acteur Jérôme Reehuis op vrijdag
27 april 1990 voor

Fabriekskinderen (1863) van Jacob Jan Cremer

Het programma is als volgt:

- 20.15 uur: Henk Eijssens: 'Vermoord naar ziel en naar ligchaam.'
De sociaalhistorische achtergrond van *Fabriekskinderen*
- 20.30 uur: W. van den Berg: Van horen zeggen: de voordrachts-
cultus in de negentiende eeuw
- 20.45 uur: Pauze
- 21.00 uur -
± 22.30 uur: Voordracht *Fabriekskinderen* door Jérôme Reehuis

Op zaterdag 7 maart 1863 droeg J.J. Cremer zijn *Fabriekskinderen*. *Een bede, doch niet om geld* voor in Diligentia in Den Haag. Hij wilde zijn publiek bewegen zich in te spannen voor een structurele oplossing van de kinderarbeid in de Nederlandse industrie. Die oplossing kwam er in 1874, mede door toedoen van Cremers voordracht, met het 'kinderwetje' van Van Houten. Als zodanig is *Fabriekskinderen* een belangrijk sociaalhistorisch document en een overtuigend voorbeeld van negentiende-eeuwse sociaal bewogen literatuur. Hoewel wij, 127 jaar later, deze rede nog steeds *lezen*, zal uit de voordracht door Reehuis duidelijk worden dat daarmee ongemerkt voorbijgegaan wordt aan de virtuositeit van Cremer als auteur van literatuur die men op de eerste plaats moet *horen*. Zoals destijds.

Alle belangstellenden zijn van harte welkom.

Plaats:

Lokhorstkerk, Pieterskerkstraat 1, Leiden.

toegang:

voorverkoop kaarten à fl. 10,- bij het secretariaat van de Vakgroep
Nederlands, RU Leiden.; Te bestellen door storting van fl. 11,- op
rekeningnummer 3934355, t.n.v. K.J.J. Korevaart, Leiden; o.v.v.
'voordracht'. Kaarten aan de zaal à fl. 15,-.

Het parool 12 mei 1993:

...maatschappij tot het oprichten van wa-
 ronden die stroomfonden en weer-
 tuandkassen in het leven wilden roe-
 pen.

Fas in 1872 werd het koninkrijk, na een verhit debat in de Tweede Ka-
 mer, geschrapt. Dat was te danken
 aan het jonge liberale Kamerlid Jan
 van Houten, die drie jaar eerder al
 partij had gekozen voor stakende
 scheepstimmerlieden en typografen
 in Amsterdam en die in 1870 de Parij-
 se Commune had verdedigd met de
 stelling dat de 'strijd tegen alle parali-
 tisme in de maatschappij' gerecht-
 vaardigd was.

Van Houten, een radicale onderne-
 mersman uit Groningen, zwager van
 de Haagse schilder Meunier, was een
 fel betrijver van het 'levens libera-
 lisme' van Thorbecke. Hij was ook een
 van de oprichters van het Comité ter
 Bespeking van de 'sociale Questie',
 dat de aanpak van de kinderarbeid als
 meest urgente probleem bevoenaan op
 de agenda plaatste.

Er waren twee enquête's geweest
 naar de kinderarbeid in Nederland, in
 1841 en in 1860, die weliswaar schrij-
 barende toestanden aan het licht had-
 den gebracht maar die geen enkele
 verandering opleverden. Niet zo min-
 als een hartstochtelijke oproep van de
 Dopolaire novellist J. J. Cremer aan de
 autoriteiten om in te grijpen: "Door-
 lichte Vorst kiele en grootmagtige
 weggewers in den Staat! Ziet: aan uwe
 in mijne klederen, waaraan de hand-
 en der kleinen werken, kleven drop-
 pelen bloeds der arme in Nederland
 vermoorde fabriekskinderen. O! wiet
 die geen oogenak langert", erudit de

...gegaan als de eerste sociale wet in
 Nederland, veel gebogen heeft het
 niet. Fas moet toen het parlement
 twaalf jaar later zijn eerste openbare
 enquête instelde, het onderzoek naar
 de arbeidsomstandigheden in de Ne-
 derlandse industrie. Schaamteloos
 vertelde de Maastrichtse grootindus-
 triest Pierre Roguet hoe hij jonge jon-
 gens in zijn glas- en aardewerkfabriek
 in twee ploegen liet werken, van zes
 uur 's morgens tot zes uur 's avonds
 en van zes uur 's avonds tot zes uur
 's morgens, en hoe hij ze toen ze pre-
 senteerden tegen komersverlaging twee
 weken liet verhoren.

De enquête bracht nog veel meer
 mistanden aan het licht. Willem An-
 sing, voorzitter van de Amsterdamse
 metaalbewerksvereniging, was een
 van de weinige arbeiders die openlijk
 hun mond open durfden te doen. Hij
 vertelde hoe de loonbetaling aan arbe-
 iders na een bedrijfsval onmidd-
 delijk pleegde te worden gestaakt en
 hoe oudere werknemers, die de zware
 fabrieksarbeid niet meer konden vol-
 houden, door middel van loonverla-
 gingen en vermederde pestrijen
 werden weggevoerd.

Vijf jaar na de enquête - en tien
 jaar nadat de Duitse kanselier Bis-
 marck zijn Magna Charta van de soci-
 ale verzekeringen had afgekondigd -
 werd in Nederland een staatscommis-
 sie ingesteld die moest onderzoeken of
 hier ook niet zoiets zou moeten wor-
 den ingesteld.

De mistanden mochten nog zo vres-
 elijk zijn, niemand had haast. In 1894
 kwam van een verplichte ver-
 zekering tegen loonsverlaging ten gevol-

...te, en dan nog alleen in fabrieken
 waar de kans op ongelukken groter
 was dan wat normaal werd geacht.

...wachten tot 1930. En die wet regelde
 alleen een uitkering bij ziekte, voor
 groeokundige behandeling en ver-
 roepen dat voor iedereen dezelfde na-
 sivoorzieningen garandeerde. De
 breuk met de oude Bismarck-regime

...Hoe schamel ook, het begin was er en
 het besef groeide dat Nederland op dit
 terrein toch niet langer kon achter-
 blijven. De anti-revolutionaire staats-
 man Abraham Kuyper, die Van Hou-
 ten wegens diens pleidooien voor soci-
 ale wetgeving er nog van had bercht
 zich aan 'staatsvervalg' schuldig te
 maken, nam in 1901 het heft in han-
 den. Hij kondigde een Bismarckiaans
 stelsel van wetten aan voor een ver-
 plichte verzekering tegen de gevolgen
 van ziekte, invaliditeit en ooderdem.
 De spoorwetgeving van 1903 en de
 daarop volgende verkiezingsonder-
 laag gooidde roet in het eten. Fas zes
 jaar later, nam dominee A. S. Talma
 het estafettestoekje over. Hij stuurde
 drie wetsontwerpen naar het parle-
 ment: een ziektewet, een invaliditeits-
 en ooderdemwet en een zogeheten
 Radenwet.

Deze laatste wet, waarmee Talma
 de uitvoering van de sociale verze-
 keringswetten alsmede het beheer van
 de fondsen bij tachtig uit verzen-

...strekking van goeiesmiddelen moes-
 ten werknemers zich op basis van vrij-
 willigheid melden bij grote en kleine
 ziekenfondsen - een centrale regering
 op dat terrein moest wachten op de
 komst van de Duitse bezetters.

De jaren dertig waren jaren van
 crisis en ellende, jaren die de manke-
 menten van het aan alle kanten lekke
 stelsel van sociale verzekeringen ge-
 nadeloos bloot legden, tevens jaren
 die geen enkele uitzicht boden op bes-
 terwerkzaamheden. De enige, bizar-
 re verbetering die deze zwachte perio-
 de opleverde was de kinderbijslagwet
 van de katholieke minister Roozema-
 van 1939: wie meer dan twee kinde-
 ren te onderhouden had, kreeg voor
 elk kind een bedrag van tien cent per
 dag, oplopend tot een kwartje naar-
 mate het inkomen van de vader hoger
 was - volgens het adagium dat wie
 meer verdient moet voor de opvoe-
 ding van zijn kinderen uitgeeft en dus
 ook meer kinderbijslag nodig heeft.

De golf van enthousiasme die eind
 gen werd in dat advies bezegeld door
 het plan de hele uitvoering in handen
 te leggen van een over het land uitge-
 spreid netwerk van sociale raden
 waarin - onder toezicht nog van de
 overheid - behalve de werkgevers en
 de vakbonden ook boeren, midden-
 standers en andere maatschappelijke
 organisaties zitting zouden krijgen.

Deze poging de oude stammetrijd
 over de macht in de wereld van de
 uitvoeringsorganisatie te beslechten,
 mislukte jammerlijk. De oude uitvoe-
 ders lieven meteen, nog voor er ook
 maar één nieuwe sociale regeling op
 papier was gezet, een gezamenlijk
 protestdief aan, met het gevolg dat er
 een nieuwe commissie-Van Rhijn in-
 het leven werd geroepen. Die kwam
 in 1948 met een rapport (Van Rhijn
 II) waarin zij doorloog naar de ande-
 re kant: de uitvoering zou nu geheel
 in handen worden geroep van bedrij-
 versverenigingen waarin het lidmaats-
 chap verplicht moest worden gesteld.

De Tweede Kamer greep in en

...doen. Het laatste om evenwel ook
 op met een gemiddeld stelsel van verze-
 keringsverzekeringen, volkverzeke-
 ringen en geheel door de overheid
 gefinancierde sociale voorzieningen
 zoals de bijstand, dat in ongewoon
 tot een labrynt waarin zelfs kenners
 geregeld het spoor bijster raken.

Er zijn vanaf de tweede helft van de
 jaren zestig tal van pogingen onder-
 nommen een blauwdruk voor vereen-
 voudiging van het stelsel te ontwer-
 pen. Het Utrechtse organisatiebureau
 heerschtot heeft in de loop van twee
 decennia zelfs een hele divisie kunnen
 opbouwen dankzij tal van onder-
 zoekopdrachten van overheid, SER
 en nu de parlementaire enquêtecom-
 missie. Het heeft geen zoden aan de
 dijk gezet.

Er zijn sinds de bekende 1 pro-
 centnota van Den Haag in
 juni 1976 door Den Haag ook bijna
 twintig bezuinigingsoperaties afge-
 kondigd - een moyne van meer dan
 één per jaar. Ook dat heeft niet veel
 geholpen. De sociale zekerheid is uit-
 gevoerd tot een bedrijfssat waar
 naar schatting 150 miljard gulden ont-
 gaat, bijna vierde deel van het na-
 tionale inkomen. Dat geld gaat, in de
 vorm van uitkeringen en vertrekkin-
 gen, naar eroderende deel van de bevol-
 king. In deze bedrijfssat verdienen
 naar schatting ongeveer honderdhu-
 zend mensen hun brood - met het
 uitstippen van beleid, adviseren,
 studeren, administreren, keuren, uit-
 leren, controleren, toezicht houden
 en begeleiden. De parlementaire-en-
 quêtocommissie, die morgen onder
 leiding van PvdA-Kamerlid Filip Bour-

...192.000
 • ziekte
 uitkering
 volledige
 miljoen
 en WAO
 geschikt
 gulden
 • kind-
 475.000
 • kind-
 den aan
 joen gez
 • bijsta
 voor nu
 uitkerin
 • vijfde
 miljard
 zoeks-e
 Eendee
 werk, v
 april, v
 staat d
 april, g
 f. Bism
 bidde
 eeuw l
 E.W. v
 1993,
 die med
 Martin
 aando
 waging
 Gemm
 op een
 versien
 over 8

NRC, 9 april 1994:

Henk Eyssens - Het dossier 'Fabriekskinderen' van J.J. Cremer. In: Jaarboek Letterkundig Museum 8(1999). P. 19 e.v. [Naar het artikel](#)

Literaire kindermoorden bij J.J. Cremer (1827-1880) - Gretha Donker en Sjoerd Faber. Groningen: Groniek, no. 148, 2000. [Naar het artikel](#)

Leids Dagblad, ca 2006:

Letterkundig Museum koopt manuscript over Leidse fabriekskinderen

J.J. Cremer: een binnenlandse Multatuli

LEIDEN • Cees van Hoore

'Een binnenlandse Multatuli'. Met deze viende benaming typt Antoon Korteweg, directeur van het Letterkundig Museum in Den Haag, de schrijver J.J. Cremer (1827-1880). Onlangs kocht het museum voor de luttelste somma van 2650 gulden Cremers manuscript aan van diens voordracht: 'Fabriekskinderen, een bede doch niet om geld.' Deze voordracht, die wat betreft metrum en woordkeuze een staaltje van perfecte retorica is, vormt een 'vlammende aanklacht tegen de kinderarbeid in Leiden in de tweede helft van de negentiende eeuw. Cremer hield de voordracht op 7 maart 1863 in Diligentia in Den Haag. De Leidse historicus Cor Smit, die bezig is met een proefschrift over kinderarbeid in Leiden, onderschrijft Kortewegs typering

...waarin het gezin van de werkloze Leidse timmersmansknecht Gerrit de Zwarte verkeert. Vader De Zwarte zuipt zoveel dat de hulzen op zijn kop ervan knappen en zijn vrouw stuurt de drie kinderen nog voordat de henen hebben gekraaid naar de textiel-fabriek. Het drietal wordt afgebeuld in een stoom-wolspinnery. Met Sander, de jongste van de drie, loopt het goed af nadat een nobele student zich zijn lot heeft aangetrokken. Maar zijn zusje Saartje wordt ziek naar het werk gestuurd en overlijdt aan de koorts. 'Vermoord!', zo schrijft Cremer tegen de einde van zijn voordracht. 'Die arme fabriekskinderen, ze worden vermoord naar ziel en lichaam.'

Volgens sommige lieden schilderde Cremer de zaken veel te zwart af en verdienden de arbeiders, dat volk 'dat z'n eigen vader en moeder voor een

Kaaskoppen en waterlanders. 12 maart 2008. NCRV, aflevering 5. Kinderarbeid. [Naar programma.](#)

Jaarboek Leiden, 2009. Cremer en kinderarbeid. [Naar jaarboek](#)

Vijfde lustrum, 2012:

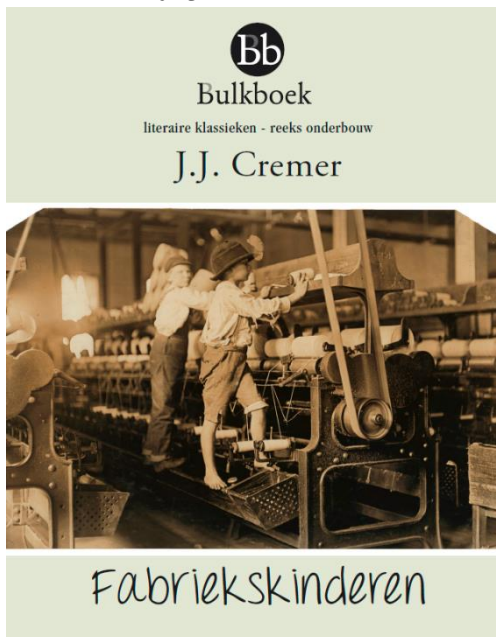

Presentatie van *J.J. Cremer en de Leidse fabriekskinderen. Kinderarbeid* door Cor Smit op 7 maart 2008 in het Scheltema-complex. Rechts van hem: Hans Vollaard, toentertijd voorzitter van STIEL, en (met het boek al in zijn handen) Rogier van der Sande, oud-wvD-wethouder van Leiden. Vooraan zittend: Antoinette Hanekuik, vormgeefster van het boek [foto: Arjan Honkoop].

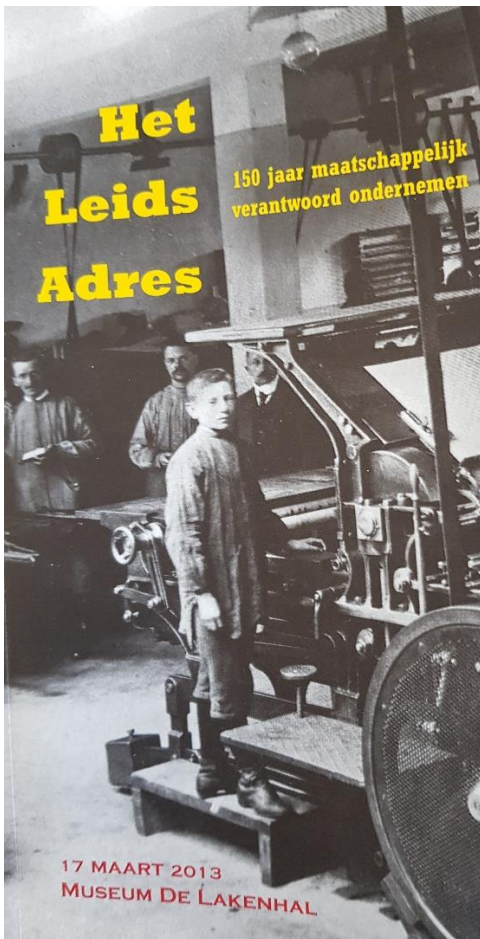
Hans Vollaard van STIEL overhandigt het eerste exemplaar aan oud-wethouder Rogier van der Sande [foto: Arjan Honkoop].

Suzan Serraarens - Fabriekskinderen; een bede, doch niet om geld.' Januari 2013. Posted in Historische verhalen, Realistische verhalen. [Naar artikel](#)

Bulkboek 2013:

Uitgave 2014:

Femke Deen - Cremer: "hebben ze zelf dan geen kinderen?". Stoom. De ijzeren eeuw. VPRO, 2015. [Naar artikel](#)

Goodreads boekbespreking scholier 2015:

Fabriekskinderen is een heel kort boek, in deze korte tijd gebeurt er eigenlijk heel wat. Het is een oud boek dus je moet eerst een beetje wennen aan het taalgebruik en de lange zinnen.

Het gaat eigenlijk over 3 kinderen. Saar, Sander en Evert moeten gaan werken in een fabriek om hun gezin te onderhouden. Dan vind een student Sander op straat en neemt hem mee naar zijn huis. Daar heeft hij hem eten en vraagt aan Sander van alles over zijn fabrieksleven en ouders. Sander waant hem eigenlijk in de hemel en denkt dat de student een prins is. Dit alles terwijl zijn broer en zus zitten te werken in de fabriek. Saar had koorts en brandende koppijn maar toch moest ze werken. Toen Saar later die dag thuis kwam werd het haar fataal. Zo afgezwakt was het kleine meisje. De student die Sander had gevonden leefde met hem mee, hij kon niet geloven hoe hun ouders hun dit konden aandoen.

Dit boek valt eigenlijk nog mee voor een boek te zijn van ongeveer 200 jaar oud. Ik had wel eventjes de tijd nodig om het taalgebruik gewoon te worden maar eigenlijk viel dit goed mee. Het boek bevatte ook veel leestekens en oude woorden maar door de context kan je het toch verstaan. Het verhaal zelf was kort maar krachtig, de auteur was duidelijk tegen kinderarbeid. Een zeer gevoelig boek omdat de auteur duidelijk een mening had. Het verhaal zelf is gewoon iets te kort om veel betekenis te hebben. Ik vind de schrijfstijl beter dan het verhaal. Dus eigenlijk beviel dit boek me beter dan ik dacht, toch zou ik het niet lezen als het niet moest voor school.

Ik raad dit boek niet aan om te lezen als ontspanning, wel als je meer te weten wil komen over kinderarbeid.

[\(less\)](#)

Boekverslag ca 2015:

boekverslag 7

Fabrieks kinderen geschreven door j.j cremer

samenvatting: fabriekskinderen

De arme familie Zwarte leeft in een mooi, maar bouwvallig huis in Leiden. Het is hartje winter. De kinderen Evert, Sander en Saartje moeten 's ochtends vroeg uit bed om te gaan werken in de Wolfabriek in Leiden. Saartje is al enkele dagen ziek. Sander is zo moe dat hij onderweg op de stoep in slaap valt. Evert en Saartje zetten hun tocht naar de fabriek voort, bang om ontslagen te worden en het geld mis te lopen. Saartje gaat ziek aan het werk. Willem baron van Hogenstad (jurist aan de Leidsche Academie) woont in een van de bovenkamers van de melkboer. Toen hij terugkwam van zijn vriend Koenraad zag hij onderweg Sander slapend op de stoep liggen en neemt hem mee naar huis. De echtgenote van de melkboer is het hier helemaal niet mee eens. Willem trekt zich er niets van aan en laat het kind lekker warm slapen. Als hij wakker wordt geeft Willem hem eten en ze beginnen te praten. Willem is verbaasd over de armoede van zijn familie. En hoe weinig Sander weet, hij gaat niet naar school. Willem steekt Sander in de nieuwe kleren en verzorgt hem verder. Bij de familie Zwarte thuis ligt Saartje erg ziek op bed en loopt te kermen om water met een brandende keel. Ze heeft een onbeschrijflijke dorst. Haar moeder stopt haar nog wat beter toe en ziet de ernst van de situatie verder niet in. Die nacht blaast Saartje haar laatste adem uit... Ze is vermoord door de wetgeving

mening:

het is een interessant boek om te lezen en het koste me veel tijd om een goede versie te vinden en die op mij e reader te kunnen krijgen en dat het ook nog wat oud Nederlands is maar het is spijtig dat wat er in dit boek gebeurt helaas nog gewoon steeds gebeurt op de wereld en we er niet veel op voor uit zijn gegaan.

Opdracht

Het boek is geschreven niet geschreven in de ik perspectief. ik vind dit de goeie keuze omdat het voor mij zo makkelijker werd om het te lezen.

Identities. 2017. [Naar de tekst](#)

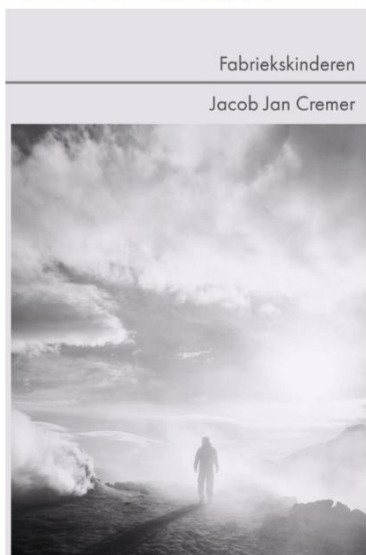
Maskerade speelt 'Fabriekskinderen' in de Dorpstraat Waddinxveen op 2 juni 2018. [Naar youtube](#)

Uitgave KoBo plus, ca 2018:

Fabriekskinderen EBOOK ⓘ

Auteur: [Jacob Jan Cremer](#) | ★★★★★ 5.0 (1) | [Delen](#)

Kies je bindwijze

E-book
€ 7,99

E-book in Kobo Plus
Gratis voor abonnees

7,99

Direct beschikbaar

Verkoop door: bol.com

+ Ebook

♡ Op verlanglijstje

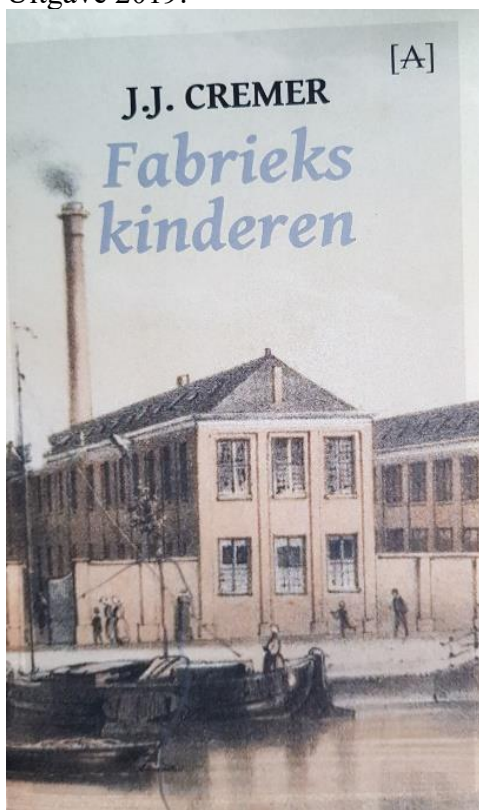
Wat je kan verwachten:

- ✓ E-book is direct beschikbaar na aankoop
- ✓ E-books lezen is voordelig
- ✓ Dag en nacht klantenservice
- ✓ Veilig betalen

Presentatie over Fabriekskinderen, ca 2019:

Uitgave 2019:

Cor Smit e.a.- Kinderarbeid. 2^e druk. 2019.

Kinderarbeid

J.J. Cremer en de Leidse Fabriekskinderen

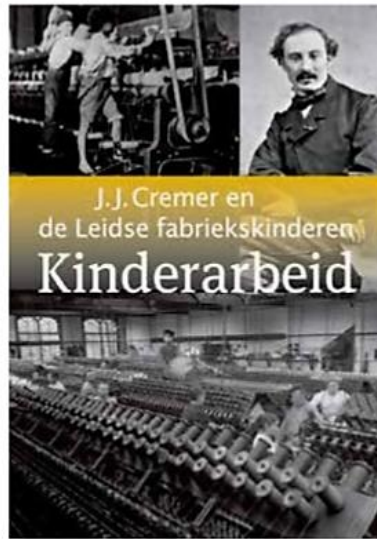
Cor Smit en Korrie Korevaart

Op 7 maart 1863 droeg de schrijver J.J. Cremer zijn aanklacht tegen kinderarbeid in de Leidse wolspinnerijen voor, die onder de titel 'Fabriekskinderen, een bede doch niet om geld' werd gepubliceerd. Mede dankzij deze publicatie kwam in 1874 het bekende kindernetje van de liberaal Samuel van Houten tot stand, waarmee een verbod op fabrieksarbeid door kinderen onder de twaalf jaar van kracht werd.

Uitgave in samenwerking met Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) en de Dirk van Eck-stichting, met een hertaling naar hedendaags Nederlands door Korrie Korevaart (Universiteit Leiden). De oorspronkelijke tekst is als facsimile op verkleind formaat opgenomen.

De Leidse stadshistoricus Cor Smit schreef een uitgebreide toelichting. Het boek is rijk geïllustreerd; op een stadsplattegrond uit 1860 is aangegeven welke industrieën er eind negentiende eeuw in Leiden aanwezig waren.

Deze tweede druk is geactualiseerd.

Samenvatting Fabriekskinderen door De alphaman. Youtube, 22 juni 2020. [Naar youtube.](#)

Luisterboek Fabriekskinderen – Jeff Woestboom. Youtube, 22 september 2020. [Naar youtube](#)

geregelde of snellere ademhaling van eenige slapende kinderen, treft onze ooren. Juist op dit oogenblik bericht de groote torenklok het zesde uur na middernacht. In de bedstee waaruit het naar geronk blijft klinken, verneemt ge, tegelijk met den eersten klokslag daarbuiten, eenige beweging. 't Is eene vrouw die zich haastig opricht. Met een nijdig: 'Snork toch zoo niet!' geeft zij den man aan hare zijde een stomp op den schouder, en leent, terwijl het nare geluid een wijle verstomt, nauwlettend het oor aan den doffen klokslag uit de verte.

'Zes!' broemt de vrouw binnensmonds; rekt zich geeuwend de leden; stapt nu spoedig uit de hooge bedstee, en sloft een oogenblik later op neergetrapte pantoffels naar een andere bedstee.

Drie kinderen slapen er bijeen; twee jongens van tien en dertien jaren, benevens een meisje dat bijna haar twaalfde jaar heeft bereikt. In de slaapstee der ouders kreunt vluchtig een kind van weinige maanden, waarschijnlijk nu het bespeurt dat moeder hem verliet, en, in de wieg ervoor, droomt een meisje van vier jaren, misschien met een droevig lachje om den mond, van mooie winkels met allerlei brood.

'Toe kinders, er uit!' roept de moeder met schrille stem het slapende drietal toe; en als zij het schamele dekkleed heeft weggeslagen, dan trekt zij den oudsten knaap bij den arm, haar Evert die, langzaam ontwakend, met lodderigen blik voor zich heen ziet, terwijl zij verder op soortgelijke wijze de beide andere kinderen te wekken tracht. Die taak is geen lichte. Saartje althans weert onbewust de moederhand af die haar diepen slaap komt verstoren; wijkt naar den achtesten hoek der bedstee terug, en kromt zich schier tot een bal ineen, met het hoofd op de knieën.

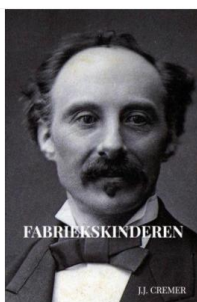
Uitgave 2021:

MIJNBESTSELLER.NL

BEKIJK CATEGORIEËN

BOEK UITGEVEN

KLANTENSERVICE

FABRIEKSKINDEREN

€ 13,45

BESCHIKBAAR

't Is winter. Een koude Decembernacht houdt met kille vingers oud Hollands grijze academiëveste den blinddoek voor de oogen. Slechts een waardig trawant van den reuzengeest dezer eeuw, voert strijd met den nacht, en rukt er gedurig den blinddoek weer los.

Aantal

1

IN WINKELWAGEN

BESCHRIJVING

EXTRA INFORMATIE

Boek auteur	J.J. Cremer
Zwart/Wit	Ja
ISBN	9789403641683
Taal	nl
Aantal pagina's	52
Jaar	2021
Boek type	Paperback

Uitgave 2022:

*) [Levertijd & bezorgo](#)

LEESFRAGMENT

Samenvatting

't Is winter. Een koude Decembernacht houdt met kille vingers oud Hollands grijze academieveste den blinddoek voor de oogen. Slechts een waardig trawant van den reuzengeest dezer eeuw, voert strijd met den nacht, en rukt er gedurig den blinddoek weer los. Zie maar, de gasvlammen werpen van afstand t... [LEES MEER](#) ▾

Specificaties

ISBN 9789403641683
Genre [Literaire fictie](#)
Verschenen 01-06-2022

[LEES MEER](#) ▾

Laatst bekeken ar

Fabriekskinderen

J.J. Cremer

€ 13,49

Uitgave Saga, 2022:

Laatst bijgewerkt: 9 februari 2023.

www.jacobcremer.nl